

Kulturell och språklig revitalisering bland romska barn och ungdomar – en väg till självorganisering

En uppföljning av Allmänna arvsfondens 27 romska projekt åren 1996-2009.

Christina Rodell Olgaç
Södertörns högskola, december 2009

INNEHÅLL

INNEHÅLL	2
SAMMANFATTNING	3
INLEDNING OCH SYFTE	4
DEN ROMSKA MINORITETEN – EN KORT	
BAKGRUNDSHISTORIK	5
Skola och utbildning	5
Antiziganismen	6
TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER	8
Socialisation, språk och lärande	8
Barndom i ett interkulturellt perspektiv	9
Socialisation och lärande i romska sammanhang . . .	9
Kulturell och språklig revitalisering	10
METOD OCH MATERIAL	11
Uppföljningens upplägg	11
Fördjupad bild	12
Hur har analysen gått till?	12
Forskningsetiska överväganden	12
PROJEKTENS VERKSAMHETSOMRÅDEN	13
Metoder i projekten	15
Erfarenheter och kunskaper från projekten.	16
TVÅ FÖRDJUPADE EXEMPEL	18
Exempel 1	18
Två kaaleromska projekt.	18
Intervjuer med projektledare, samordnare och deltagare	20
Exempel 2	22
Intervju med projektledaren	23
SLUTDISKUSSION	26
REFERENSER	29
BILAGA	
Projektöversikt (2009-09-25)	32

Författaren ansvarar för analys och slutsatser.

Foto: Mikael Demetri

SAMMANFATTNING

Föreliggande studie är en uppföljning för Allmänna arvsfonden som omfattar 27 romska projekt som under perioden 1996–2009 beviljats medel från Arvsfonden för olika typer av insatser riktade till romer, särskilt barn, ungdomar och unga vuxna. Den sammanlagda summan för de aktuella projekten utgörs av 14 789 000 kronor. Av de 27 projekten har 13 projekt pågått under ett år, 6 projekt under två år och 8 projekt under tre år. Urvalet av projekten har gjorts av Arvsfonden. Projekttiden sträcker sig mellan 1 och 3 år och av projekten var fem fortfarande pågående ärenden vid uppföljningens inledning i november 2008. Fokus i uppföljningen har främst inriktats på lärandeprocesser och utveckling.

Inledningsvis ges en kort bakgrund om den romska minoritetens historiska och nutida situation mot vilken de här aktuella projekten bör betraktas. Den romska minoritetens 500-åriga historia i Sverige präglas av fördomar, diskriminering och rasism. Dessa antiziganistiska tendenser är något som förekommer än i dag och påverkar romska barn och ungdomars situation, exempelvis i skolan, även om förändringar också pågår.

Den teoretiska utgångspunkten har utgjorts bland annat av Bourdieus kapitalbegrepp (Bourdieu, 1997), där organisationskapital (Broady, 2000) spelar en betydelsefull roll i svenska sammanhang. Vidare har teorier om socialisation, språk och lärande, och variationer av dessa begrepp i ett interkulturellt och romskt perspektiv, varit viktiga analysverktyg i studien. Denna har genomförts med hjälp av kvalitativ metod och då genom dokumentstudier, intervjuer, deltagande observationer och informella samtal. Uppföljningen innehåller vidare två fördjupade exempel, där det ena rör två kaaleromska projekt och det andra nio projekt som initierats av en och samma projektledare.

Under uppföljningens gång identifierades centrala områden som projekten haft verksamhet kring. Av dessa återkommer fyra i cirka hälften av projekten. Dessa fyra områden rör kulturell och språklig revitalisering, skol- och utbildningsfrågor, drog- och brottsprevention samt slutligen allmän samhällsinformation till romer. En viktig utgångspunkt i verksamheterna har varit att de ofta byggt på traditionellt romska mönster för socialisation och lärande inom familjen i vid bemärkelse samt generationsöverbryggande aktiviteter. Mycket kraft i projekten har också lagts på att informera majoritetssamhället om minoritetens historia och aktuella situation.

Erkännandet av romer som en av Sveriges fem nationella minoriteter år 2000 har inneburit en ökad revitalisering och ett stort engagemang inom minoriteten, särskilt när det gäller de romska barnens och ungdomarnas framtid och delaktighet i samhället. Arvsfondsprojekten har varit ett viktigt bidrag i denna revitaliseringsprocess och i erövrandet av det organisationskapital som föreningsarbete innebär, något som har stor betydelse i det svenska samhället. Förutom det ökade organisationskapitalet, den ökade kulturella och språkliga revitaliseringen inom minoriteten samt informationsarbetet om den romska minoriteten i majoritetssamhället har projekten vidare gett ökade kunskaper om andra romska grupper, det omgivande samhället och om datorer och internet. Revitaliseringen har också sannolikt bidragit till en stärkt identitet bland de barn och ungdomar som deltagit i projekten. Genom projekten har också en romsk förskola startats, fler romska ungdomar vågar åka kommunalt och några av ungdomarna har sannolikt överlevt genom det drog- och brottsförebyggande arbete som en del av projekten inriktat sig på.

INLEDNING OCH SYFTE

Allmänna arvsfonden bildades 1928 och har sedan starten använts för att driva samhällsutvecklingen framåt för barn, ungdomar och personer med funktionshinder. Verksamheter som stöds av Arvsfonden ska vara såväl nyskapande som utvecklande, och vidare ligga utanför den sökande organisationens ordinarie verksamhet. Föreliggande studie är en uppföljning gjord för Arvsfonden som omfattar 27 romska projekt som under perioden 1996–2009 beviljats medel från Arvsfonden för olika typer av insatser riktade till romer, särskilt barn, ungdomar och unga vuxna. Den sammanlagda summan för de aktuella projekten utgörs av 14 789 000 kronor. Urvalet av projekten har gjorts av Arvsfonden. Projekttiden sträcker sig mellan 1 och 3 år. Fem av projekten pågick fortfarande vid uppföljningens inledning i november 2008.¹

Då många projekt redan var avslutade har syftet med uppföljningen varit att ta tillvara de erfarenheter och kunskaper som gjorts inom ramen för de 27 projekten. Följande övergripande frågeställningar belyses i uppföljningen:

- Vilka spår lämnar Arvsfondens pengar och under vilka betingelser lämnar pengarna spår?
- Vilka framkomliga vägar finner projekten och vilka hinder stöter de på?
- Hur upplever målgrupperna insatserna?
- Vilka kvantitativa aspekter finns, till exempel antal personer som varit verksamma eller deltagit i den aktuella verksamheten och eventuella kostnadsbesparingar som kan göras med hjälp av erfarenheter från projekten?

I *Tredje rapporten om Sverige* från Europakommissionen mot rasism och intolerans (ECRI, 2005) noteras att såväl svenska myndigheter som samhället i allmänhet ”har begränsade kunskaper om romerna, deras situation och orsakerna till denna situation” (ibid.: 24). Mot bakgrund av detta ges här inledningsvis en kort historik om den romska minoriteten i Sverige och romernas sociala, utbildningsmässiga situation samt villkoren för minoriteten i ett historiskt och nutida perspektiv. Vidare behandlas erkännandet av romer som nationell minoritet i landet år 2000, den romska skol- och utbildningsfrågan samt antiziganismen. Denna bakgrundsbild tecknar också de mer övergripande

¹ Enligt förteckning från Arvsfonden 2009-09-25 (se bilaga 1).

förutsättningarna för projekten som här beviljats medel av Arvsfonden. Därefter redogörs för de teoretiska perspektiv som använts för analysen följt av ett avsnitt som behandlar metodfrågor och det material som analyserats. Vidare beskrivs resultatet av uppföljningen tillsammans med två fördjupade exempel. Avslutningsvis förs en sammanfattande diskussion.

DEN ROMSKA MINORITETEN – EN KORT BAKGRUNDSHISTORIK

Det första skriftliga dokument som beskriver romer i Sverige dateras till 1512. Sannolikt har det funnits grupper här mycket tidigare men förmodligen är *kaalegruppen* (finska romer) och de resande (tidigare kallade ”tattare”) de äldsta grupperna i Norden. Kelderashgruppen, ibland kallade svenska romer, invandrade till Sverige under 1800-talets andra hälft. Sedan 1970-talet har även ett stort antal romer ur olika grupper från östra Europa fått uppehållstillstånd och bosatt sig i Sverige (DO, 2004: 10). När det gäller religionstillhörigheter finns det såväl olika kristna som muslimska grupper bland romerna. På senare år har den romska pingstväckelsen vuxit sig stark såväl nationellt som internationellt (Thurfjell, 2009). I dag beräknas minoriteten i landet omfatta cirka 50 000–60 000 personer, men högre siffror förekommer också. Av dessa är cirka hälften resande och omkring 3 000 finska kaaleromer. Andra större grupper är också arlitalare från Balkan. Mellan 5 och 10 procent av de bosniska muslimska flyktingarna i Sverige som kom under kriget i det forna Jugoslavien har romsk bakgrund, men många har av rädsla döljt denna (Schiöler, 2005).

År 2000 ratificerade Sverige Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter (ramkonventionen) och Europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk (minoritetsspråksstadgan). Då erkändes romer tillsammans med samer, sverigefinnar, tornedalingar och judar som historiska nationella minoriteter i Sverige med minoritetsspråken romani chib, samiska, finska, meänkieli och jiddisch. Kriterierna för att det blev just dessa minoriteter var dels historiska eller långvariga band med Sverige, dels gruppernas uttalade samhörighet samt religiösa, språkliga, traditionella och/eller kulturella särart. Den enskilde individens självidentifikation och vilja att behålla sin identitet är också avgörande (SOU, 1997:192; SOU, 1997:193). Ramkonventionen ”omfattar bestämmelser om skydd för språk samt skydd och stöd för minoritetskulturer, traditioner, kulturarv och religion” (KU, 2005: 278), medan minoritetsspråkskonventionen syftar till ”att uppmuntra till kunskap om och i minoritetsspråken” (ibid.: 297). Ratificeringarna innebär alltså att Sverige på olika sätt har förbundit sig att *aktivt skydda* dessa fem minoriteter, däribland den romska, och minoriteternas språk.

Genom ratificeringen av minoritetsspråksstadgan

har Sverige ”åtagit sig att främja och skydda romani chib, vilket innebär att genom olika typer av åtgärder vårda och utveckla detta språk och att ge den generation som berövats sina språkliga rötter stöd i att återerövra det” (Bijvoet & Fraurud, 2007: 6). Dessutom har Sverige även ”åtagit sig att avlägsna diskriminerande åtgärder, att öka förståelsen mellan olika språkgrupper och man har lovat att ta hänsyn till önskemål från talarna” (ibid.: 7). Den romska språksituationen är mycket sammansatt med flera olika varieteter av språket romani chib (romanés), ”det romska tungomålet”. I Sverige talas cirka tjugo olika varieteter av romani, som är ett av världens hundra största språk och kan härledas till det fornindiska språket sanskrit (Hancock, 2002; Bijvoet & Fraurud, 2007). Många lånord från romani finns också i det svenska språket som *ball* ’bra’, *bast* ’år’, *haja* ’förstå’, *jycke* ’hund’, *kirra* ’klara av’, *macka* ’smörgås’, *paj* ’sönder, kavaj’, *tjej* ’flicka” (Carling, 2005). I romska sammanhang spelar än i dag det talade ordet och den muntliga traditionen en överordnad roll (Acton & Dalphinis, 2000; Belton, 2005), även om självfallet förändringar också pågår. Frågan om standardisering av skriftspråket diskuteras flitigt i romska sammanhang såväl nationellt som internationellt. Trots förtryck och diskriminering har språket bevarats genom århundraden, men språkkunskaperna i romani har i dag en tendens att vara sämre bland de yngre generationerna och risken för språkförlust är stor. Om språket ska kunna bevaras och utvecklas förutsätter detta att det används såväl muntligt som skriftligt, inte bara inom familjen utan också i det offentliga livet och i massmedier, utbildning och forskning osv. Bland romer finns också en mycket utbredd flerspråkighet, där många talar minst fyra olika språk (Hyltenstam, 1999; Bijvoet & Fraurud, 2007).

Skola och utbildning

Först under andra hälften av 1900-talet kom romska barn att börja skolan i Sverige. Redan på 1930- och 1940-talen försökte dock många romska föräldrar att på olika sätt övertyga myndigheterna om att släppa in deras barn i skolan (Taikon, 1963; Calderas, 2002; Calderas, 2007). Möjlighet till regelbunden skolgång försvårades dock av att man oftast bara fick stanna tre veckor på en ort innan man tvingades iväg. Ambulerande skolverksamhet förekom i viss utsträckning mellan åren 1943 och 1958 tillsammans

med sommarskolor under någon månad (SOU 1956:43; Montesino Parra, 2002). Det dröjde dock ända in på 1960-talet innan alla romer kom att gå i skolan.

Trots att det gått snart femtio år sedan romska barn fick börja skolan, pekar flera rapporter från Skolverket på de romska barnens bristande skolframgång och utsatta situation (Skolverket, 2001, 2005, 2007). Många av barnen och ungdomarna lämnar fortfarande grundskolan utan godkända betyg. Andelen som fortsätter till gymnasiet är låg. En statisk syn på romsk kultur och en kulturalisering av sociala och utbildningsmässiga frågor som rör minoriteten har varit vanlig inom majoritetssamhället. Många romska barn och ungdomar har aldrig under sin egen skolgång mött positiv bekräftelse på sin existens som minoritet eller romska kulturuttryck i någon form i skolan. Under de nio år som gått sedan erkännandet som nationell minoritet växer dock allt starkare röster fram inom minoriteten som ser skolan som en möjlighet. Gensvaret från majoritetssamhället är emellertid alltjämt svagt (Rodell Olgaç, 2006).

Dagens svenska skolsituation för romska barn har flera paralleller med den europeiska (ECRI, 2005; DO, 2004, 2008; BO, 2005). Jean-Pierre Liégeois diskuterar i sin bok *Roma in Europe* (2007) den alarmerande situationen för Europas omkring 8-12 miljoner romer, vars situation återspeglar ”all that is most negative in Europe in aggravated discrimination, rejection, racism and incapacity to accept or manage diversity” (ibid.: 283). Exempelvis går endast hälften av de romska barnen i skolan i Europa. Liégeois menar att:

Schooling has become a crucial challenge, because illiteracy no longer serves to protect people or make them independent. Their changed circumstances particularly their social and working lives, demand that Roma and Travellers adapt actively and rapidly - in order to go on living as Roma and Travellers - and that they adapt by using the tools provided by schooling (ibid.: 175).

Många romska familjer som på senare år också kommit till Sverige från olika delar av Europa har alltså erfarenheter av begränsad skolgång och svåra levnadsvillkor.

Det finns dock tecken på förändringar. Allt fler romska ungdomar i dag går vidare till gymnasiet i Sverige. Avgörande är omgivningens engagemang och stöd samt goda förebilder (se t.ex. Delegationen för romska frågor & Romska ungdomsförbundet, 2009; *É Romani Glinda*, 5/2009; Liedholm & Lindberg,

2009). Ratificeringarna av ramkonventionen och minoritetsspråksstadgan har också inneburit att läroplanerna för förskolan, grundskolan och gymnasiet (Lpo94; Lpf94; Lpfö98) fått tillägg om de nationella minoriteterna. Detta innebär att alla barn, oavsett om de tillhör en minoritet eller inte, efter avslutad skolgång ska ha kunskaper om de nationella minoriteternas historia i Sverige och deras kultur, språk och religion samt om deras del i samhället i dag. Detta är dock något som ofta inte genomförs i praktiken (jfr ECRI, 2005). Diskrimineringsombudsmannen (DO)² konstaterar i en rapport om diskriminering av de nationella minoriteterna inom utbildningsväsendet i Sverige (DO, 2008) att kunskaperna om de nationella minoriteternas situation måste öka. DO föreslår också att regeringen ska ta initiativ till åtgärder som syftar till att bryta språkbytesprocessen för bland annat romani chib. Modersmålsundervisningen för minoriteterna måste också förbättras avsevärt anser DO, som upptäckt att vissa kommuner till och med motarbetar denna. Dessutom föreslår DO också ”att Högskoleverket utreder hur man kan säkerställa att lärare inom ramen för lärarutbildningen får kunskaper om nationella minoriteters språk, kultur och mänskliga rättigheter” (ibid.: 42).

Antiziganismen

Såväl historiskt som i nutid har romer blivit utsatta för diskriminering och rasism såväl i Sverige som runt om i världen (Hancock, 2002; ECRI, 2003, 2005; Catomeris, 2004; DO, 2004, 2008; Mayall, 2004). Antiziganismen i Sverige har ”under lång tid kännetecknats av nedsättande föreställningar om ”tattare” och ”zigenare” och kom särskilt till uttryck i den rasmässigt motiverade behandling som drabbade de resande och kelderasha-gruppen under 1940-talet” (DO, 2004: 12).

Den akademiska forskning som har funnits om romer i Sverige har också enligt DO spelat en avgörande roll för de förhållningssätt till romer som vuxit fram och för de åtgärder som staten på olika sätt utformat.

Under 1930- och 1940-talen genomfördes åtskilliga studier med rasbiologiskt perspektiv. Sociologin var under 1950- och 1960-talen idégivaren och under 1970-talet pedagogiken. Under 1980- och 1990-talen var det främst etnologin som formulerade tidsperiodens frågeställningar kring romer. Det kan ifrågasättas om den akademiska

² Tidigare Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.

forskningen har varit oberoende i förhållande till den statliga politiken under olika tidsperioder och hur forskningens förhållningssätt till romer under en tidsperiod har präglat problemformuleringen under kommande tidsperioder. Given och etablerad kunskap liksom forskningens egen roll har sällan problematiserats (ibid.: 13).

Numera finns det starka romska krav på att forskningen om romska frågor i högre grad än tidigare ska bedrivas tillsammans med romer (Palosuo, 2008).

Än i dag känner det omgivande samhället ofta inte till romernas öde och lidande genom historien och i nutid under Förintelsen (jfr ECRI, 2005). Många vet inte att under Förintelsen dödades mellan 50 och 70 procent av den romska befolkningen i det nazi-ockuperade Europa (NE, 1996). På många håll deltog även civilbefolkningen i utrotandet av dem (Johansen, 1990). Beroende på källa finns siffror på mellan 500 000 till 2–3 miljoner romer som kan ha dött under denna period och de flesta romska familjer drabbades av förluster av anhöriga (Hancock, 1987, 2002; Kalander, 1996; NE, 1996; Lundgren & Taikon, 2005). Noteras kan att de svenska gränserna var stängda för romer mellan åren 1914-1954. Den romska Förintelsen har fått stora sociala konsekvenser för dem som överlevde och för minoriteten som helhet.

Under efterkrigsperioden var romer skingrade runt om i Europa. Den smala organisationsbasen för utbildning och kultur som existerade före 1939 hade blivit förstörd. Familjestrukturerna var sönderslagna genom att de äldre var döda – de som bevarade traditionerna. Eftersom romerna i koncentrationslägren hade varit oförmögna att vidmakthålla sina traditioner – Romaniphe – när det gäller tillagning av mat och hur man tvättade kläder, så löste man psykologiska problem genom att inte tala om tiden i koncentrationslägren. Endast ett litet antal romer kunde läsa och skriva, så de kunde inte heller berätta sin egen historia. Men de var också ovilliga att förmedla sina berättelser till andra och få var dessutom intresserade av dem. I många böcker som beskriver den nazistiska perioden och förföljelsen av judar, förekommer romerna vanligtvis som en fotnot eller i ett litet avsnitt (Kenrick, 1998: 4, citerad i Hancock, 2002: 49; min översättning).

Även efterföljande generationer bär spår av tiden under nazismen. Laura Palosuo pekar i sin inventering av forskningen om romer i Sverige på att den romska Förintelsen hittills inte har studerats i Sverige. En annan viktig aspekt är att ”känslor av hopplöshet och rädsla går i arv till nya generationer i form av sekundär traumatisering” (Palosuo, 2008: 30), också ett underbeforskat område i romska sammanhang.

Diskrimineringsombudsmannen (DO, 2004) och Barnombudsmannen (BO, 2005) lyfter fram den antiziganism och diskriminering som minoriteten fortfarande möter. När det gäller arbetsmarknaden konstaterar Charles Westin och Manuel Tan Marti (2008) i en rapport gjord på uppdrag av Delegationen för romska frågor att samtliga intervjuade var överens om att romer diskrimineras på olika sätt i samhället, detta trots sin utbildning. Rapporten bygger på intervjuer med romer som utbildat sig till lärarassistenter, barn- och ungdomsledare samt barnskötare vid Sundbybergs folkhögskola i Stockholm. Många av deltagarna i studien hade efter avslutad utbildning haft mycket svårt att få arbete. Även romska ungdomar uppger att arbetsgivarna ofta har diskriminerande attityder gentemot romer, vilket gör det särskilt svårt för dem att etablera sig på arbetsmarknaden (Ungdomsstyrelsen, 2009).

Det är mot denna sammantagna bakgrundsbild som verksamheten i de här aktuella projekten bedrivits och som den föreliggande uppföljningen har genomförts.

TEORETISKA UTGÅNGSPUNKTER

Ett samhälles överlevnad hänger samman med två avgörande processer, nämligen produktion och reproduktion. Genom socialisationsprocessen, uppfostran och undervisning förs kunskaper, värderingar och färdigheter över till kommande generationer, så att samhället kan leva vidare. Hur dessa läroprocesser utformas och vad som betraktas som giltig kunskap varierar i hög grad i tid och rum. Att gå i skolan i dagens samhälle betyder att delta i en kultur och få del av de kunskaper och värderingar som betraktas som giltiga och som tillmäts värde. Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1997) talar om olika arter av kapital som kan ge makt och inflytande i ett samhälle. Till dessa hör det kulturella, sociala, symboliska och ekonomiska kapitalet. Dessutom ingår mer specifika kapital som utbildningskapital och vetenskapligt kapital. I västvärlden domineras det kulturella kapitalet främst av den form av symboliskt kapital som består av skriftspråk och utbildningssystem. I stället för socialisationsprocess använder sig Bourdieu av begreppet habitus och avser den livslånga process som börjar i barndomen och som sedan blir som en andra natur som finns inristad i kroppen. Man tillägnar sig en livsstil som grundläggs i familjen och skolan och som har olika kännetecken beroende på samhällsklass. En habitus med status kan ses som ett kapital som i olika sammanhang, exempelvis i skolan, kan ge vissa fördelar. I tillägg till Bourdieus kapitalbegrepp menar Donald Broady (2000) att det i Sverige även funnits en förhållandevis autonom folkrörelsekultur som kan omvandlas till en form av tillgång, nämligen ett "organisationskapital" (ibid.: 466), vilket är en typ av kapital som fortfarande förekommer i begränsad omfattning i romska sammanhang.

Konsekvenserna för grupper utan giltiga kapital och därmed utan makt och inflytande, som i detta fall romer, är angelägna att uppmärksammas. I sin artikel *Förtryckets fem ansikten* (2000) diskuterar Iris Marion Young frågan om makt och ett vidare rättvisbegrepp som går längre än att bara gälla fördelning av materiella resurser. I förhållande till sociala gruppers betydelse menar hon att gruppen går före individen och att grupper endast existerar i relation till andra grupper. Förtryckets fem olika ansikten består enligt Young av exploatering, marginalisering, maktlöshet, kulturell dominans och våld. För att en grupp ska betraktas som förtryckt räcker det enligt Young med att något av kriterierna är uppfyllt. Det kan också vara så att olika grupper och även olika individer inom en och samma

grupp kan drabbas av olika kombinationer av förtryck. "Maktlöshet innebär att man intar en position på arbetsmarknaden och i den sociala hierarkin där man har få tillfällen att utnyttja och utveckla sina resurser och talanger" (ibid.: 76).

Av de fem formerna av förtryck menar Young att marginalisering förmodligen är den allvarligaste, eftersom den utestänger människor från att delta i produktionen i samhället, vilket i sin tur kan leda till fattigdom och ytterst till död. Hon menar att välfärdssystemet självt kan skapa orättvisa genom att göra människor beroende av bidrag och stöd. Marginaliseringen gör det också "omöjligt för den uteslutne att använda och utveckla sina personliga resurser i sammanhang som skapar socialt anseende" (ibid.: 72). För den grupp som är utsatt innebär kulturell dominans enligt Young att gruppen osynliggörs och samtidigt beskrivs på ett stereotypt sätt och utpekats som annorlunda, medan "de dominerande grupperna framställer sig själva, sina erfarenheter och sin kultur som allmängiltig" (ibid.: 79). Just erfarenheterna av marginalisering är också en viktig aspekt i relation till den romska minoritetens situation.

Socialisation, språk och lärande

I stället för Bourdieus habitusbegrepp används ofta socialisationsbegreppet för att beskriva de språk, livsmönster, värderingar och synsätt som barn fostras i under sin tidiga uppväxt eller primära socialisation. I sin genomgång av internationell forskning om barns språksocialisation i skilda delar av världen har Margaret Obondo (1999) lyft fram de stora variationer som förekommer inom olika samhällsklasser och etniska grupper. De mönster för språksocialisation som barn möter under sina tidiga år påverkar deras lärande och får stora konsekvenser för dem när de kommer till skolan, menar Obondo. Hon pekar på hur de västerländska medelklassmönstren för språksocialisation och litteracitet dominerar förskola och skola. Dessa mönster präglas bland annat av ett barncentrerat förhållningssätt där det lilla barnet betraktas som samtalspartner som lär sig förhållningssätt mellan barn och vuxna samt mönster för litteracitet, som skolan sedan vanligtvis bygger på, vilket på olika sätt gynnar dessa barn och bidrar till deras skolframgång. För andra barn kan mer situationscentrerade förhållningssätt vara självklara och naturliga, vilket innebär att större vikt fästs vid observation, imitation och lyssnande

samt större kontakt med muntlig litteratur. Oavsett mönster blir barnen fullödiga talare av sitt modersmål och kan tillägna sig det som betraktas som giltig kunskap i sin omgivning. Men när barn vana vid mer situationscentrerade förhållningssätt kommer till skolan kan de känna sig främmande inför de mönster för språk, lärande och litteracitet som de möter där. Detta kan missgynna dem om inte lärarna är medvetna om de stora variationer som förekommer bland eleverna, och försöker överbrygga dessa. Detta är också en fråga som kan vara aktuell när det gäller de romska barnens skolgång, eftersom de ofta varit vana vid en mer muntlig tradition under sin uppväxt.

Barndom i ett interkulturellt perspektiv

Barndomen visar variationer även om det också finns aspekter som är universella och huvudsakligen grundade på biologiska faktorer, menar den turkiska psykologen Çiğdem Kağıtçıbaşı i boken *Family and Human Development Across Cultures. A View from the Other Side* (1996). Enligt Kağıtçıbaşı kan man beskriva två huvudtyper av familjemönster, nämligen en familjetyp som präglas av ömsesidigt beroende (*interdependence*) och en byggd på oberoende (*independence*). Den första ömsesidigt beroende familjemodellen bygger på familjer i utvidgad bemärkelse där socialisationsprocessen i hög grad baseras på familjeloyalitet och kontroll, samt för barnet beroende och lydnad, som garanterar barnets integrering i familjen. I denna familjemodell växer barnet upp för att ta hand om sina föräldrar och främst se till familjens behov, något som vi också möter i många romska familjer.

I den andra oberoende familjemodellen däremot, som är typisk för västerländska urbana medelklassmiljöer, befinner sig individen i fokus både inom familjen och i förhållande till andra familjer. Generationerna lever här i högre grad åtskilda i jämförelse med den första modellen och känslomässiga och materiella investeringar riktar sig mer till barnen än till den äldre generationen. Här får barnen snarare ett känslomässigt värde än ett ekonomiskt. Socialisationsprocessen bygger på att barnet ska lära sig att klara sig själv och bli oberoende och barnuppfostran blir därför mindre kontrollerande än i den föregående modellen. Kağıtçıbaşı betonar dock att modellen inte återspeglar den spännvidd som finns, också inom västvärlden.

Hon förutspår dock en utveckling i riktning mot en tredje känslomässigt och ömsesidigt beroende familjemodell (*emotional interdependence*), som innebär nära anknytning mellan familjemedlemmar

och en kombination av både lojalitet mot individen själv och mot gruppen. Här kommer det känslomässiga beroendet att behållas medan den materiella delen sannolikt minskar i betydelse. Kağıtçıbaşı menar dock att variationerna är stora och till och med kan finnas hos den enskilde individen och inom familjer samt även variera över tid (ibid.: 72ff). Det handlar dock här om dynamiska modeller som kan vara mycket sammansatta.

Socialisation och lärande i romska sammanhang

Mot bakgrund av de variationer av socialisation och lärande som finns beskrivna internationellt, kan det vara intressant att aktualisera studier gjorda i romska sammanhang. Dessa kan vara viktiga att uppmärksamma i relation till de här aktuella projekten och hur verksamheterna har utformats. Redan på 1960-talet analyserade Inga Gustafsson (1971) den romska³ befolkningens strävan att bevara sin kulturella autonomi. 1960-talet var det decennium då romska familjer fick lägenheter och såväl barn som vuxna började skolan. Gustafsson ledde i slutet av 1960-talet föräldracirkel i barnuppfostringsfrågor som man erbjöd romska föräldrar i Stockholm. I dessa föräldracirkel försökte hon inta och förstå den romska minoritetens perspektiv, som hon såg som en konsekvens av de levnadsförhållanden som 500 år av förföljelse, förtryck och assimileringssåtgärder har inneburit.

Gustafsson fann att det mest påfallande i den romska sociala organisationen var den synnerligen smala institutionella basen (jfr Kenrick, 1998). Romerna hade enligt Gustafsson inga egna statsbärande institutioner, inga utbildningsinstitutioner, religiösa institutioner, intresseorganisationer eller ideella organisationer. De sociala grupperingar som fanns byggde främst på släkterelationer. När både romska barn och vuxna på 1960-talet kom i kontakt med skolan som institution, upplevde de romska föräldrarna inte läsning och skrivning som hotfullt, utan snarare skolans innehåll. Många skolämnen innehöll majoritetssamhällets åsikter, värderingar och syn på omvärlden.

Det romska sättet att uppfostra barn var konsistent och funktionellt betonade Gustafsson, men däremot ”naturligtvis dysfunktionellt för ett samhälle av majoritetssamhällets typ” (ibid.: 95). Omgivningens inställning till romerna har påverkat både levnadsförhållanden och ekonomiska villkor, vilka

³ Gustafsson använder ordet ”zigenska”, eftersom det var den vanligaste beteckningen på 1960- och 1970-talet.

också återspeglas, menade hon, i barnens uppfostran. Den stimulans barnen får genom att på olika sätt vara delaktiga i hela det romska sociala livet har enligt Gustafsson haft stor betydelse för den sociala utvecklingen, men gynnar inte skolanpassning. Hon beskriver även hur barnen för att bibehålla sin självkänsla ibland lämnade skolan, eftersom många av dem inte lyckades i sitt skolarbete. Dessutom kunde lojalitetskonflikter mot föräldrarna uppstå, då barnen kanske tvingades ta ställning mellan skolan och hemmet. I valet mellan hemmet och skolan var lojaliteten med föräldrarna starkast, så att även skolmotiverade och skolanpassade barn slutade skolan, när de kände att de inte hade föräldrarnas stöd. Gustafsson ser ändå inte i sina slutsatser skola och utbildning nödvändigtvis som en risk för assimilation, utan som en möjlig väg till valfrihet och till att samtidigt kunna behålla sin känsla av etnisk identitet och därmed också valfrihet (ibid.: 128).

Även Jean-Pierre Liégeois (2007), som på senare år studerat de romska barnens situation i Europa, menar att alltför liten uppmärksamhet ägnats de romska familjernas värderingar och normer som flexibilitet, initiativförmåga, geografisk mobilitet, barnens uppfostran och ett gemensamt vardagsliv, vilket sammantaget kan bidra till en stark känsla av identitet. Detta, framhåller Liégeois, motsvarar många av de krav som ställs i den tid och i det rörliga samhälle som vi i dag lever i. Det informella lärande som sker i de romska familjerna har sällan erkänts i skolsammanhang, eftersom de kunskaper barnen fått i hemmet inte motsvarat det kulturella och språkliga kapital som vanligtvis getts värde i skolan. Skolgången har vidare också hindrat romska barn från att just delta i det informella lärande som hela tiden pågår inom familjerna. Samtidigt har möjligheterna att använda skolkunskaperna begränsats av diskriminering och andra sociala och ekonomiska faktorer, som att man inte fått arbete trots utbildning. Vidare kan familjens och skolans synsätt och värderingar på olika sätt ha skiljt sig åt, vilket också kan ha lett till öppna eller dolda konflikter för barnet i skolan. Konsekvensen kan enligt Liégeois bli en dubbel marginalisering.

Kulturell och språklig revitalisering

Särskilt efter erkännandet som nationell minoritet är frågor som rör kulturell och språklig revitalisering i romska sammanhang synnerligen aktuella i dag, dvs. ”det återuppväckande av den traditionella kulturen, som tycks nödvändig för att ursprungsbefolkningar ska överleva” (Eriksen, 2000: 132). Genom att reflektera över sin kultur och ”förtingliga” denna i

bokform, har en minoritet större chans till överlevnad (Eriksen, 1993). Detta gäller också romer. Även om de inte är en urbefolkning utan en nationell minoritet så är parallellerna många. Ett minoritetsspråks revitaliseringsprocess innebär i sin tur att ”ta igen områden som gått förlorade eller utveckla dem som aldrig funnits” (Hyltenstam, Stroud & Svonni, 1999: 92). Fishman (1991) menar här att avgörande är att språket överförs mellan generationerna inom familjen eller den närmaste gruppen. Detta är dock inte tillräckligt, om exempelvis omgivningen är fientligt inställd. För att hindra en språkbytesprocess och språkförlust krävs stora insatser från det omgivande samhället.

Ett språk fungerar ofta också som en kraftfull symbol och som ett verktyg för minoritetsgruppers organisering. Forskning hos ursprungsbefolkningar visar på betydelsen av språkbevarande och revitaliseringsprocesser för marginaliserade grupper, eftersom dessa processer kan användas som ett instrument för att erhålla makt i samhället och för att skapa en känsla av gemenskap (Nieto, 1999: 60).

METOD OCH MATERIAL

Uppföljningens upplägg

Den här uppföljningen har genomförts med hjälp av kvalitativ metod och då genom dokumentstudier, intervjuer, deltagande observationer och informella samtal. För att få en överblick över projekten gjordes inledningsvis en genomgång av det befintliga och omfattande textmaterialet om projekten. Materialet bestod av ansökningshandlingar, avrapporteringar, korrespondens mellan projektansvariga och Arvsfonden, ekonomiska redovisningar, informationsmaterial, broschyrer, pressklipp och cd-skivor samt projektens egna utvärderingar av avslutade projekt, ibland även externa utvärderingar. Av de 27 projekten har 13 projekt pågått under ett år, 6 projekt under två år och 8 projekt under tre år.

I tillägg till texterna har intervjuer varit den metod som i högre grad här varit lämplig med tanke på, som tidigare nämnts, den muntliga traditionens betydelse i romska sammanhang. Frågorna som ställdes vid intervjuerna gällde framför allt vad som hänt efter att projektet avslutats, om man kan se spår som lever vidare och vilka kunskaper och vilken utveckling man kan säga att projektet bidragit till. Självfallet har svaren och andra kommentarer, påverkat följdfrågor som kommit upp under själva intervjuens gång. Vid intervjuerna har anteckningar förts. En anledning till att intervjuerna inte bandats är tidigare erfarenheter av intervjuarbete bland romer, där det ofta funnits en osäkerhet kring hur eventuella bandinspelningar kan komma att användas i framtiden. Citaten ur intervjuerna som följer är alltså baserade på dessa anteckningar. Intervjuerna har ägt rum i projektlokaler, i hem, på caféer, i anslutning till konferenser och på hotell. Vidare har fyra telefonintervjuer gjorts. I tillägg till detta har informella samtal förts med projektansvariga och projektdeltagare samt med andra personer verksamma i romska sammanhang kring frågor som har beröringspunkter med de här aktuella projekten.

Besök har gjorts i följande projektlokaler: Vid två tillfällen har Romska kulturcenter i Malmö besökts där Romska Ungdomsförbundet (RUF) och Internationell Musikförening oftast förlagt sin verksamhet. Den andra verksamhet som besökts är föreningen Nevo Droms lokaler i Alvik i Stockholm. Även firandet av Internationella kvinnodagen den 8 mars 2009 på Romska kulturcentrum i Gubbängen i Stockholm följdes, där ett av projekten, *Älskade sagor* (projekt 27) presenterades och de cd-skivor med sagor på romani som projektet producerat distribuerades. Vidare deltog

jag under två dagar i ungdomskonferensen *Ternenge Djesá* ”Drömmar och visioner” i Norrköping den 16–17 mars 2009 som anordnades av Delegationen för romska frågor i samarbete med Romska ungdomsförbundet i Malmö. Under konferensen var många av delegaterna romska ungdomar som deltagit i projektet *Roma Community Leadership* (projekt 25) och som var aktiva såväl i organiserandet som i själva genomförandet av konferensen och i diskussionerna om romska ungdomsfrågor. En intervju gjordes också i samband med konferensen.

Sammantaget har intervjuer med projektledare för nitton av projekten gjorts och även i vissa fall kontaktpersoner och andra deltagare i projekten. Intervjuerna har tagit mellan cirka 30 minuter och två timmar. Projektledare i åtta av de elva projekt som startade före år 2000, dvs. det år som romer blev en nationell minoritet, har intervjuats. Bland de sexton projekt som inlemts från och med år 2000 och framåt har elva projektledare intervjuats. I de projekt som fortfarande pågick under 2009 har även intervjuer gjorts med några av deltagarna. En mättnad har efter hand uppstått i materialet på så sätt att den bild som framträtt ur det bara ytterligare stärkts av intervjuerna utan att ny information tillkommit. Eftersom flera av projekten genomfördes för mer än tio år sedan, har det dessutom ibland inte varit helt lätt för de involverade att i detalj minnas verksamhet så långt tillbaka i tiden. Det innebär även att det kan vara svårt att i efterhand uppskatta hur många personer som på olika sätt deltagit eller berörts av projekten. Där föreningarna har webbplatser, har deras innehåll även gått igenom. Självfallet har uppföljningsarbetet inte varit en linjär process utan här har en pendling mellan Arvsfondens textmaterial, annat material, intervjuer, deltagande observationer och informella samtal ofta skett.

Förutom ovanstående har den romska tidskriften *É Romani Glinda* ”Den romska spegeln” mellan åren 2002 och 2009 gått igenom. Tidskriften, som funnits sedan 1998 och i nuvarande form sedan 2001, ger en god överblick över den romska minoritetens situation i dag och vilka frågor som varit aktuella under senare år. I tidskriften nämns även ibland de projekt som fått medel av Arvsfonden och många av projektledarna, som vanligtvis också efter avslutade projekt fortsätter att arbeta med romska frågor, finns ofta med i olika artiklar och reportage. Även i den relativt nystartade romska ungdomstidningen *Le Romané Nevimata* ”Romska nyheter” har material i anknytning till de

berörda projekten sökts. Tidskrifterna har utgjort ett viktigt jämförelsematerial för att kunna bedöma de av Arvsfonden finansierade projektens betydelse i relation till minoritetens situation och behov i dag.

Fördjupad bild

Bland de 27 projekten har sedan två mer fördjupade studier genomförts. Den första fördjupningen har gjorts om två kaaleromska projekt som också bygger på varandra. Att just dessa två projekt valts beror dels på att det ena fortfarande pågick vid uppföljningens start, dels den särskilda ställning som de finska kaaleromerna har i romska sammanhang och i majoritetssamhället, något som nedan kommer att beskrivas vidare under det aktuella avsnittet. Den andra fördjupningen rör den utvecklingsprocess som skett genom nio projekt som initierats av en och samma projektledare.

Hur har analysen gått till?

I det sammantagna textmaterialet har en temabaserad innehållsanalys genomförts. Genom detta har återkommande nyckelteman i de olika projekten kunnat urskiljas som pekar på minoritetens situation och de behov som man i föreningarna identifierat som viktiga att arbeta med inom ramen för projekten. Materialet har sedan analyserats utifrån dessa teman, där det också har varit angeläget att beakta att det här rör sig om flera

olika romska grupper. I analysen av det sammantagna materialet har det varit angeläget att uppmärksamma alternativa tolkningar, eftersom det annars kan finnas risk för att betydelsefulla synpunkter kommer bort, särskilt eftersom det här är fråga om en minoritet (jfr Karlsson, 1999). Fokus i uppföljningen har framför allt varit på de läroprocesser och den utveckling som skett i projekten.

Forskningsetiska överväganden

Arbetet har genomförts så att det uppfyller de forskningsetiska krav som formulerats av Vetenskapsrådet (2004). Detta är särskilt angeläget i romska sammanhang där man ofta känt sig som objekt för forskning och undersökningar av olika slag samt sällan upplevt att dessa studier gynnat minoriteten (jfr DO, 2004; Palosuo, 2008). När det gäller intervjuvar från de projektansvariga kan det dock vara svårt att upprätthålla en fullständig anonymitet, vilket dessa varit införstådda med.

Vid flera tillfällen har också de intervjuade frågat om det är just för att de är romer som deras projekt följs upp på detta sätt. Här har jag fått förklara att detta inte är unikt för de romska projekten och hänvisat till andra pågående uppföljningar och utvärderingar eller sådana som funnits tillgängliga på Arvsfondens webbplats.

PROJEKTENS VERKSAMHETSOMRÅDEN

I detta avsnitt ges inledningsvis en sammanfattande överblick över samtliga projekt. Vid genomgången av de 27 projekten kan mer allmänt sägas att dessa med två undantag (projekt 16 och 18) tillkommit på romskt initiativ genom egna föreningar och mot bakgrund av frågor som man inom minoriteten funnit angelägna att arbeta med i relation till de romska barnen, ungdomarna och unga vuxna. Många projekt har också samarbetat med andra organisationer som Vuxenskolan, Stadsmissionen, ABF, Sveriges invandrare mot narkotika (SIMON) och även kommunal verksamhet.

Projektet har geografiskt varit förlagda främst till storstäderna Stockholm och Malmö. Inget projekt i studien har varit placerat i Göteborg, inte heller norr om Stockholm. Däremot har personer bosatta på andra orter än projektens geografiska placering deltagit i olika projektaktiviteter. Projektet har också involverat de största romska grupperna som arli, kaale, kelderash, lovara, och resande, men även andra romska grupper och icke-romer. Som tidigare nämnts har det varit svårt att ange exakt hur många som deltagit i de olika projekten, men uppskattningsvis kan det röra sig om cirka 2 500 barn, ungdomar och unga vuxna som varit direkt involverade i verksamheterna. Därtill tillkommer medlemmar ur dessa personers utvidgade familjer, alla dem som deltagit i evenemang av olika slag samt dem som i det omgivande majoritetssamhället kommit i kontakt med den omfattande informationsverksamhet och rådgivning om minoriteten som projektet också givit.

I själva projektansökningarna ingår ofta en bakgrundsbeskrivning som rör den romska minoritetens historia och nutida situation. Detta gäller särskilt de projekt som tillkommit före 2000 och erkännandet av romer som en nationell minoritet. Medvetenheten om det omgivande samhällets begränsade kunskaper om minoriteten är tydlig (jfr ECRI, 2005; DO, 2008), vilket väl illustreras i denna handskrivna projektinledning:

Min generation är den 3:e generationen som visserligen bodde ute som barn, men fick växa upp i en bostad, och gå i skola som andra barn. Våra föräldrar och generationen före dom, fick tyvärr ingen utbildning, ej heller bostäder, då omgivningen inte hade så mycket kunskap om zigenare och deras livsstil. Då mitt folk fick flytta från plats till plats, sommartid som vintertid, lärde sig zigenarna att överleva så gott det gick. Dom var ju inte välkomna någonstans. Ibland

kom dom till en plats för att övernatta, och då sätta upp sina tält. Ofta fick dom skotta bort snön först innan tältet kunde sättas upp. Under tiden satt barnen på flaket och väntade på att deras "bostad" blev färdig, så dom kunde värma sig och sova. Ofta kom då landsfiskalen som det då hette, och motade bort familjen, eftersom grannskapet inte ville han dom där. Detta skedde fram till början på 50-talet. (projekthandlingar, projekt 4)

Även flera av de övriga projektbeskrivningarna innehåller en historisk tillbakablick, exempelvis denna som rör resandegruppen:

Resandefolket är en bortglömd folkgrupp. Vi har funnits i Sverige i ca 500 år, under dessa århundraden har vi utsatts för mycket hård diskriminering och om jag skall fatta mig kort så kunde våra förfäder inte döpa sina barn i kyrkan de fick inte begrava sina döda i vigd jord. Diskrimineringen var också stor från majoritetsbefolkningen. Vi var en skamfläck i det svenska samhället. Man kunde alltid skylla på "tattarna" och historierna och sägnerna om oss var och är många. Man lärde sina barn att akta sig för de hemska "tattarna" för de kidnappade barn. Vi ansågs som lögnaktiga, lössläppta, skitiga och stal allt som vi kom över. På 1930–40-talet bedrev Sverige en steriliseringspolitik som gick ut på att sortera ut oönskade arvsanlag. De resande i Sverige blev människor som drabbades hårdast av denna politik. (projekthandlingar, projekt 7)

För nyare romska grupper i Sverige kan projektansökan ge ytterligare viktig bakgrundsinformation:

Svårigheterna med att komma till rätta med romernas problem och utanförskap står inte enbart att finna i de ansträngningar som görs av svenska myndigheter. En anledning är romernas egen kultur som leder till att romerna avskärmar sig från det övriga samhället. Det romska levnadssättet har alltid varit sådant att romerna hållit sig för sig själva och varit skeptiska mot inblandning och hjälp utifrån. Därför har till exempel missbruksvården i stor utsträckning misslyckats för denna grupp. Vidare är det

ytterst få romer som är aktiva på sin fritid eller deltar i någon form av föreningsliv. Bland romerna finns inte insikten om att de faktiskt kan delta i sådana aktiviteter. Detta har lett till att det finns många unga romer, som i grund och botten är intresserade av idrott och andra

former av organiserad verksamhet, som står utanför föreningslivet och har en mycket torftig fritid. Resultatet av dessa olika faktorer är att romerna blivit en grupp som integrerats mycket lite i det svenska samhället. (projekthandlingar, projekt 15)

Tabell 1: Sammanfattande tabell över projekten med respektive områden (för projektnamn se bilaga I).

Projekt-nr	Kulturell och språklig revitalisering	Flickor, unga kvinnor	Musik- och dans verksamhet	Identitets-stärkande arbete	Förskola, skola, utbildning, fritidsverksamhet, föräldrasamarbete	Data, Internet.	Drog- och brotts-prevention	Samhälls-information till romer, föreningsliv, arbetsmarknad, integration	Information om romer till majoritets-samhälle, arbete mot diskriminering och rasism
1.	X			X					
2.							X	X	
3.	X		X	X					
4.	X		X	X			X		X
5.	X	X			X	X	X	X	
6.	X	X	X		X	X		X	X
7.	X			X			X		
8	X	X		X	X				X
9	X		X		X		X		
10.							X		
11.	X					X	X		
12.							X	X	
13.		X					X		
14.			X	X				X	
15.					X		X	X	
16.							X		
17.	X	X			X		X	X	X
18.		X							X
19.		X			X				
20.							X	X	
21.	X				X			X	
22.					X			X	
23.	X		X	X	X				X
24.							X	X	X
25.						X		X	X
26.	X	X	X	X	X	X	X	X	X
27.	X								

I projekttexterna har vidare beskrivits hur man kommer att arbeta eller har arbetat med dessa för minoritetens barn och ungdomar angelägna frågor. Det är dessa frågor som identifierats i genomgången av de sammantagna projekttexterna och som tematiserats och grupperats i centrala områden (se tabell 1 ovan).

Tabellen ovan visar de sammanfattande områden som verksamheterna i projekten varit fokuserade på. Det som går att utläsa av tabellen är att särskilt fyra områden har setts som centrala i de olika projekten. Det första av dessa fyra områden är kulturell och språklig revitalisering. Det andra området rör förskola, skola, utbildning, fritidsverksamhet och föräldrasamarbete. Det tredje området handlar om drog- och brottsprevention och det fjärde rör samhällsinformation till romer och frågor med anknytning till föreningsliv, arbetsmarknad och integration. När det gäller kulturell och språklig revitalisering förs det romska kulturarvet och språket genom sång, dans och teater samt språkrelaterade aktiviteter i projekten vidare till nästa generation, men även genom föreläsningar om den romska historien, studiebesök och kontakter med andra romska grupper än den egna. Just den kulturella och språkliga revitaliseringen har i hög grad varit utgångspunkten för många av de olika aktiviteter som genomförts i verksamheterna.

Skol- och utbildningsfrågor är ett annat centralt område. Här har flera projekt anordnat läxläsning, information till föräldrar om förskolans och skolans betydelse och vikten av att skaffa sig en utbildning. Projekten har ofta också haft kontakter med förskolor och skolor, för att informera om den romska minoritetens historia, språk och kultur. De romska flickornas och de unga kvinnornas situation är ett annat område som berörs i projekten, där man ibland har haft särskilda flick- eller pojkgropper för aktiviteterna, sykurser, gjort ett särskilt "tjejrum" och liknande. Även datakunskap och internetanvändning har funnits med i flera av projekten. Här har ungdomarna bland annat lärt sig att använda internet för att klara av sina bankärenden och i andra fall tränat körkortsteori på datorn. När det gäller just datakunskap har många i den äldre generationen romer stött och uppmuntrat ungdomarna, eftersom de insett att denna kompetens är avgörande i dagens samhälle och att även romska ungdomar behöver dessa kunskaper.

Ett annat angeläget område rör alkohol- och drogprevention samt brottsförebyggande arbete, som också hör samman med den marginalisering som den romska minoriteten är utsatt för (jfr Young, 2000). Vidare finns mer generella samhälleliga och sociala frågor samt arbetsmarknadsfrågor med som en viktig del i många projekt, särskilt de projekt

som är mer inriktade på ungdomar och unga vuxna. Slutligen är den antiziganism och okunskap om romer som fortfarande finns i det omgivande samhället och viljan att arbeta mot denna ytterligare en fråga som flera projekt har inkluderat i sin verksamhet. Här har ett omfattande informationsarbete av olika slag till majoritetssamhället bedrivits för att sprida kunskaper om den egna minoriteten. Också barn och ungdomar har själva varit involverade i det arbetet, vilket sannolikt har fungerat revitaliserande och identitetsstärkande. När det gäller framtiden har något projekt mer direkt fokuserat på självorganisering och ledarskap, medan andra projekt haft med detta mer implicit, t.ex. i själva genomförandet av projekten.

Det kan självfallet tänkas vara så att Arvsfondens intentioner kan ha påverkat det fokus som funnits i de olika projekten. Intrycket är dock att om man jämför projektens inriktningar med de frågor som beskrivs som angelägna för minoriteten i den romska tidskriften *É Romani Glinda*, finns det en överensstämmelse mellan dem och de områden som projekten har organiserat sin verksamhet kring.

Metoder i projekten

När det gäller de metoder som använts inom ramen för de olika projekten så finns det en viss variation, även om många sammanfaller. Några projekt har handlat om rena produktioner. Ett exempel på detta är en översättning från danska av en kortlek om alkohol och droger i syfte att förebygga missbruk. Andra exempel är cd-skivor med svenska barnvisor insjungna av romska förskolebarn, sagor på olika varieteter av romani samt musik-, dans- och teaterföreställningar. Här får man inte underskatta de lärandeprocesser som utvecklats under det att det aktuella arbetet pågått med själva produktionen. Man har även genomfört läxläsning, språkkurser, föreläsningar och studiebesök samt arbetat med mentorskap och föräldrakontakter.

En viktig utgångspunkt är att man i de flesta projekt byggt på de traditionella romska familjemönstren för socialisation och lärande (jfr Gustafsson, 1971; Liégeois, 2007), där den äldre generationen på olika sätt funnits med. Dessa mönster gäller även de äldre ungdomarnas relation till yngre barn som i följande exempel:

Under dessa år har jag som jobbat närmast mina grupper, sett hur "våra" ungar svetsats samman. Sammanhållningen är ungefär som om det var en storfamilj. Alla känner ansvar för varandra. Under förra sommaren cirkulerade det folk utifrån, som ville sälja droger till våra yngre barn. Eftersom vi alltid gått ut med budskapet att: Det är äldre ungdomar som

måste ha koll på dom mindre, så dom inte luras in i den drogkultur, som tyvärr finns i dag. Dom ser ju mer än vad vi vuxna gör. Dessa personer skrämdes iväg härifrån av våra ungdomar själva när dom fick reda på vad som försiggick. (projekthandlingar, projekt 4)

Att verksamheterna i projekten ofta byggt på familjemönstren i den ömsesidigt beroende romska familjen (jfr Kağıtçıbaşı, 1996) har för föräldrarna inneburit en trygghet, eftersom föräldrarna än i dag kan känna en rädsla att på olika sätt förlora sina barn på grund av det omgivande samhällets inställning till och okunskap om romer samt minoritetens tidigare erfarenheter av förföljelse och av att under vissa historiska perioder ha blivit fräntagna sina barn (jfr Rodell Olgaç, 1998). Bara detta att kunna erbjuda en mötesplats, en fristad (jfr Tyler, 2005), dit man som ung rom kan komma utan att behöva känna sig iakttagen eller ifrågasatt på grund av sin romska bakgrund, kan inte underskattas. Här har exempelvis Romskt kulturcentrum i Malmö och i Stockholm samt Nevo Droms lokaler i Alvik i Stockholm spelat stor roll för att ge unga romer och deras föräldrar en trygg plats där man på egna villkor kan mötas och bedriva sin verksamhet. I andra fall har själva lokalfrågan utgjort ett problem, eftersom det har varit svårt att få en lokal på grund av att det just handlar om romer.

Information och rådgivning till det omgivande samhället om minoriteten har som tidigare nämnts varit en mycket viktig del i många projekt. Viljan att arbeta för att öka kunskapen om den egna minoritetens historia och kultur framstår som nödvändig i många av projekten och mycket frivilligarbete verkar ske på det området. Man svarar bland annat på frågor från kommuner och olika myndigheter eller bidrar med information till studenter som skriver olika typer av uppsatsarbeten om romer på skilda lärosäten.

Erfarenheter och kunskaper från projekten

Det allmänna intrycket från de olika projekten är mycket positivt. Många tycker att de har fått hjälp och stöd från Arvsfonden i att utveckla sina projekt och att det har varit "friare" på något sätt att utforma dessa. Projekten har också på olika sätt ökat kunskaperna inom minoriteten på såväl individ- som gruppnivå. För enskilda ungdomar har projektet till och med inneburit en fysisk överlevnad.

Genom Bygga broarprojektet blev stadsdelarna ett pionjärområde med aktiva föräldrar. Genom projektet började föräldrarna föräldravandra i

området och på Plattan. Många av ungdomarna i projektet som var med är i dag själva föräldrar och de tackar oss för att de blev stoppade i tid. Dessa ungdomar som var involverade, klarade sig undan missbruk. Några av dem lever förmodligen i dag på grund av projektet, eftersom de klarade sig igenom den farliga perioden. I en annan stadsdel där detta arbete inte pågick, dog flera romska ungdomar under perioden. I dag vill flera av ungdomarna som var med i projektet själva arbeta med andra ungdomar. (intervju, projekt 8)

Även för unga romska kvinnor har projekten haft betydelse.

När det gäller kvinnorna innebar projektet att kvinnorna fick det enklare att komma ut från hemmen och det bidrog till en ökad delaktighet i samhället, vilket i sin tur sedan ledde till arbete för vissa av dem. Projektet har på så sätt visat vägen in i samhället och arbetsmarknaden. (intervju, projekt 8)

Det finns dock även svårigheter som man upplevt, där historiska erfarenheter av att vara en utsatt minoritet fortfarande är en realitet och som ibland har försvårat i kontakter med kommuner eller myndigheter.

En aspekt som kommunen inte alltid har förstått är att om de vill träffa några resande ur föreningen och ingen vill komma och ställa upp, eftersom det är jobbigt att visa upp sig som ungdom och sin romska bakgrund, har kommunen inte alltid visat förståelse för detta. Namnlistor är fortfarande en känslig fråga, som det kan vara viktigt att ta hänsyn till. Inte alla vill tala om sin bakgrund, av rädsla byggd på minoritetens tidigare erfarenheter. (intervju, projekt 19)

Olika former av registrering eller namnlistor, som ju är vanliga i föreningslivet, kan skapa en osäkerhet om hur dessa kan komma att användas i framtiden. Här har man dock upplevt Arvsfondens inställning som positiv.

Majoritetssamhällets fortsatta okunskap om minoriteten, gör att behovet av information fortfarande är stort.

Mina kunskaper efterfrågas fortfarande av kommunen men att det är svårt att hinna med verksamhet på frivillig basis om man har arbete osv. Det behövs brobyggare mellan kommunen och minoriteten. Dessutom har det kommit in

många nya romer genom invandringen och kommunen vet inte alltid vad man ska göra och mina kunskaper fortsätter att efterfrågas. Nu ställer jag ändå upp ibland, men det bästa vore en anställd projektledare som kan ägna sig åt frågorna på heltid. (intervju, projekt 19)

Precis som i citatet ovan fortsätter många projektledare och projektdeltagare ofta oavlönade och på egen hand att ge information och rådgivning om minoritetens kultur, traditioner och situation även efter det att projekten avslutats.

De avslutade projekten genererar också ett växande intresse för romska föreningar bland yngre romer.

Jag ser det som positivt att flera projekt efterfrågas av småsyskon till dem som var med tidigare. En del av dem som var med tidigare har jobbat vidare i föreningsform och försökt hitta egna vägar. Men risken är stor att allt dör ut om man inte får stöd av kommunen. (intervju, projekt 19)

Flera av projektledarna menar att projekten bör vara treåriga för att man ska hinna få någonting gjort. Det första året används i stor utsträckning till att sätta igång aktiviteterna. En av dem uppmärksammar hur känsligt det också är med att ha en nyckelperson som driver ett projekt. Flyttar den personen från orten är det lätt att verksamheten avtar eller helt upphör (intervju, projekt, 3). Efter avslutade projekt är finansiering av fortsatt verksamhet ett vanligt problem. Ungdomarna blir besvikna, menar en projektledare när det inte finns en fortsättning på projekten. Kunskaperna och intresset finns, men det är svårt att få stöd från kommunen för en fortsättning och missbruksproblemen växer just i detta fall åter igen (intervju, projekt, 15).

Vissa av projektledarna med projekt som ligger långt tillbaka i tiden har i intervjuerna uttryckt att det faktiskt skett en utveckling. ”Vi stampar inte på samma plats. När man tittar tillbaka har det hänt mycket” (intervju, projekt 5). Några projektledare framhåller också hur arbetet med Arvsfondsprojekten tillsammans med andra faktorer bidrog till beslutet 2001 om att bilda just ett romskt kulturcentrum i Stockholm och att Romskt kulturcentrum (RKC) sedan invigdes år 2003. Under den här perioden fanns det en gynnsam atmosfär mellan de olika romska grupperna, vilket tillsammans med att romerna fick minoritetsstatus bidrog till att förverkliga idén om centret, menar en av dem.

TVÅ FÖRDJUPADE EXEMPEL

För att få en fördjupad bild har två exempel på projekt lyfts fram för en mer detaljerad analys. Dessa exempel handlar om sammanlagt elva projekt som har anknytning till varandra eller bygger på varandra. De representerar också olika romska grupper, där det kan finnas varierande behov och fokus i respektive projekt.

Exempel 1

Två av projekten i uppföljningen har initierats av den finska kaaleromska gruppen. Det finns som tidigare nämnts omkring 3 000 finska romer bosatta i Sverige. Kaalegruppen bär med sig en historia av krig, flykt, social misär och fattigdom från första hälften av 1900-talet i Finland. Konsekvenserna som detta kan ha fått för efterföljande generationer har sällan uppmärksamats. När kriget vanns av Sovjetunionen, innebar det stora landförluster för Finland, bland annat Karelen i söder.⁴ Just finska Karelen var ett område med en stor romsk befolkning. Två tredjedelar av Finlands romer var bland de evakuerade från dessa delar av landet. Den finske historikern Panu Pulma (2006: 223; 2009) menar att denna påtvingade omlokalisering av romska flyktingar från Karelen var ett fullständigt misslyckande, som ledde till en social misär och extrem fattigdom som fortsatte långt efter kriget. När gränsen till Sverige åter öppnades 1954 flyttade också många romer hit. Efter kriget bildades i Finland 1953 en kommitté där Zigenarmissionen ingick som huvudrepresentant för den romska befolkningen i landet. Under 1950-talet öppnade Zigenarmissionen med statlig finansiering barnhem för romska barn, och det beräknas att 10–20 procent av alla romska barn passerade genom dessa institutioner under 1950- och 60-talen.

Kaaleromerna i Finland har, till skillnad från romer i de övriga nordiska länderna, erfarenhet av ett längre samarbete mellan romer och det omgivande majoritetssamhället i romska frågor genom den permanenta *Delegationen för romska ärenden*. Delegationen bildades 1956 med placering på Social- och hälsovårdsministeriet, där romer från början funnits representerade. Inom den kaaleromska gruppen är vidare frågan om språkförlust såväl i Sverige som i Finland särskilt angelägen. Bijvoet & Fraurud (2007; se även Granqvist, 2009) beskriver hur många av den äldre generationen varit tvungna att tala romani i smyg

och hur det tidigare varit förbjudet att tala romani (kaalevarietetet) i Finland. De konstaterar att detta har inneburit att språkkunskaperna i denna varietet av romani är begränsade bland yngre romer. Många av de kaaleromska barnen läser ofta finska som modersmål i den svenska skolan och använder svenska i högre grad. Det finns därmed en stark önskan bland många inom kaalegruppen att förbättra och återerövra språket, eftersom språket också är starkt knutet till den romska identiteten.

Två kaaleromska projekt

Två av projekten i uppföljningen *Unga romer på väg* (projekt 17) och det efterföljande *Romskt informations- och rådgivningscenter* (projekt 26) har varit initierade av den kaaleromska föreningen Nevo drom. De båda projekten har varit treåriga. Då det sistnämnda projektet på sätt och vis bygger på de förstnämnda och flera av deltagarna varit med i båda projekten kommer dessa två projekt att här mer utförligt beskrivas med den utveckling och de kunskaper som erövrats genom dessa.

Unga romer på väg

I projektet *Unga romer på väg* finns det i projektbeskrivningarna några aspekter som skiljer detta projekt från de övriga i uppföljningen. Här framkommer de finska romernas åsidosatta ställning inte bara i relation till majoritetssamhället utan också i relation till övriga romska grupper. Några av anledningarna som anges är att de ofta inte betraktats som riktiga romer av andra romska grupper och delvis har andra traditioner. Dock betonas i projektbeskrivningen en önskan om ett bättre samarbete med andra romska grupper och med majoritetssamhället. Här framkommer också hänsynstagande till ”släktfejder” som en faktor som inte påpekas i handlingar från andra romska föreningar. Detta innebär enligt Grönfors (1981 i Stenström, 2008) att man vid större konflikter mellan olika släkter undviker varandra. Denna undvikandeplikt påverkar vardagslivet, rörelsefriheten och även arbetet i de här aktuella projekten. Också detta att man inte ingår i samma språkgemenskap med övriga romska grupper framhålls i beskrivningarna. Med detta avses att den varietet av romani som talas av kaalegruppen i hög grad skiljer sig från många av de övriga varieteterna av romani chib. I projekttexterna betonas även att inslaget av finska i den romani som gruppen talar är

⁴ Finland förlorade en tiondel av sin areal, bl.a. Karelen och Petsamo, till Sovjetunionen efter fortsättningskriget 1944. En tiondel av befolkningen, över 400 000 människor, evakuerades och placerades i boenden i olika delar av landet (Stenström, 2008: 49).

stort. Även om flerspråkigheten som tidigare nämnts är stor bland romer i allmänhet, är dock finska ett språk som inte så många romer utanför kaalegruppen har kunskaper i.

Projekttexterna beskriver vidare hur dagens levnadsförhållanden har påverkat kaalegruppen på många sätt. Den sammanhållning som man traditionellt har haft inom släkterna har minskat. Denna sammanhållning och kontakt mellan olika generationer är något som projektet på ett positivt sätt velat ta var på och bygga vidare på. Detta har man bland annat gjort genom gemensamma fester som samlat äldre och yngre samt genom den datakurs som genomförts inom ramen för projektet. De äldre, som innehar stor respekt i romska sammanhang, har betonat betydelsen av kunskaper kring datorer för ungdomarna. Ett syfte har också varit att utveckla själva föreningen Nevo drom.

Ett exempel på vad man arbetat med är att komma till rätta med att många av de kaaleromska ungdomarna är ovana att åka med kommunala transportmedel. Den diskriminering och rasism som ofta drabbar just de finska romerna kan vara en förklaring till detta. De äldre har inte heller varit vana att skjutsa sina ungdomar till olika aktiviteter tidigare, något som föräldrar i majoritetssamhället ofta gör. Här pekas också på att ungdomarna, när de bemöts på ett fördomsfullt sätt från omgivningen, också ibland svarar med ett beteende som bekräftar dessa fördomar, en ond cirkel som projekten med sitt arbete vill bryta. Man har också arbetat för att bryta tendensen att när ungdomarna inte har någon sysselsättning söker de sig till centrala Stockholm, med risk för att hamna i kriminalitet och missbruk.

I projekthandlingarna återkommer man till det stora behovet av rådgivning om romska traditioner och romsk kultur också för de egna ungdomarna, eftersom de ofta inte känner till vad som är ett gott beteende i romska sammanhang och ute i samhället. Behovet av vuxna förebilder är något som man särskilt betonar i detta projekt. Även undervisning i romani anses betydelsefull, också i andra varieteter än kaale. I den egna utvärderingen av projektarbetet menar man att projektet lyckats överbrygga släktfejdsproblematiken mellan föreningen och en annan kaaleromsk förening. Man har också samverkat med ungdomsgården mitt emot den egna lokalen. Samverkan med det omgivande samhället uppskattas i hög grad, eftersom den fortfarande inte är så vanlig. Detta projekt är nu permanent inom Stadsmissionens ram med olika finansiärer.

Romskt informations- och rådgivningscenter

Projektet *Romskt informations- och rådgivningscenter* kan ses som en fortsättning på projektet *Unga romer på väg*. I ansökan om medel för detta centrum beskrivs hur det föregående projektet *Unga romer på väg* har lett fram till följande:

Resultatet har blivit att när ungdomarna förmedlats kunskap om den egna kulturen och om olika samhällsfrågor har det vuxit fram ett klimat och en atmosfär i vilken personal och medarbetare allt mer kommit att inneha rollen som positiva förebilder. Det har bidragit till bättre självkänsla och ett ökat självförtroende. Resultatet har blivit att många ungdomar på ett nytt [sätt] blivit motiverade för arbete och utbildning. I det praktiska arbetet med ungdomarna har vi fått vara behjälpliga med ungdomarnas kontakt med stadsdelsförvaltningarna, skolor, kriminalvård, arbetsförmedling och kronofogden. I flera fall har frivården och socialtjänsten från andra kommuner tagit kontakt och bett om råd och stöd från oss. Ett stort antal romerungdomar och föräldrar tar redan i dag kontakt med Nevodrom inom de ovanstående områdena, där vi inte i dag klarar av att leva upp till den stora efterfrågan. Detta har även bidragit till att vi ser behovet av ett informations- och rådgivningscenter- med personlig service. (projektbeskrivning, projekt 26)

Syftet med centret har varit att skapa möjligheter och förutsättningar så att romska ungdomars engagemang, ansvar, status och inflytande i majoritetssamhället ökar. I projekthandlingarna framkommer att: ”Många av dessa ungdomar och unga vuxna är i total okunskap om hur samhället fungerar och var de kan hitta den information de söker.” De områden som centret framför allt gett stöd och rådgivning i gäller arbete, utbildning, sociala frågor och ekonomi, som ett komplement till samhällets andra insatser för utsatta grupper och för att minska ungdomarnas psykiska ohälsa. Genom centret har man kunnat vara en broöppnare och förbindelselänk mellan olika myndigheter, romer och allmänheten. Målgruppen har i detta fall varit kaaleungdomar och unga vuxna i åldrarna 16–30 år (projekthandlingar)

Centret har varit placerat i Nevo Droms lokal i Alvik i Stockholm och har haft två mottagningsdagar. Där finns internetcafé samt rum för gym, biljard, film och musik. Man har anordnat föreläsningar och kurser om bland

annat friskvård, romsk historia, det romska språket, musik, datakunskap, diskriminering, samhällskunskap, vikten av arbete och utbildning samt om drog- och brottsprevention.

Intervjuer med projektledare, samordnare och deltagare

Intervjuerna bekräftar det stora behovet av rådgivning om socialtjänsten, arbetsförmedlingen, försäkringskassa samt skola och utbildning. Man betonar att finska romer ofta står utanför såväl den romska gemenskapen som majoritetssamhället; tryggheten finns i det som har funnits, dvs. i de romska traditionerna. Släktfejder har också varit en realitet när det gäller projekten, även om de enligt projektledaren håller på att avta. En del ungdomar har också missuppfattat vad som är romska traditioner, menar projektledaren. De äldre som innehar stor respekt får då förklara vad som egentligen är romska traditioner och vad som inte alls har med dessa traditioner att göra. Man har genom projekten velat verka för att förankra den romska kulturen hos ungdomarna och på så sätt också stärka identiteten. En del av ungdomarna har också missbrukande föräldrar. Inom projektets ram har man därför även försökt visa på bra förebilder och på så sätt få ungdomarna att försöka förstå vad romsk kultur är. Något som man har glömt bort är "att romsk kultur är att ha ett civiliserat beteende i gamla tider", menar projektledaren.

Samordnaren för projektet anser att det genom projekten finns en tendens till allt större integrering i samhället hos kaalegruppen. Nu hör man inte längre alltid förklaringen: "Det är för att vi är romer." Ungdomarna vågar också numera åka kommunalt själva, något som projektet bidragit till. Man har även inom projektens ram arbetat mycket med att försöka stimulera ungdomarna att gå i skolan. "Föräldrarna försöker verkligen!", menar samordnaren. För att ungdomarna inte ska missa skolan, läggs också aktiviteterna på tider som inte krockar med skolan. De som är anställda har själva gått på folkhögskola och fungerar genom detta också som förebilder.

I intervjuerna framkommer att psykisk ohälsa är vanligt hos denna grupp, men det handlar egentligen om psykosociala frågor. Migrän är ofta förekommande samt kroppslig smärta av olika slag och även depression. En av de intervjuade framhåller att det är komplicerat att leva som rom, "eftersom man behöver vara så stark i förhållande till majoritetssamhället och att det krävs så mycket energi för att klara av vardagen".

Musikens betydelse framhålls av såväl projektansvariga som ungdomarna och att den har haft särskilt stor betydelse på grund av svåra

levnadsförhållanden (jfr Caldaras, 1999). Musiken stimulerar också barnen. I Finland har den romska musiken och romska musiker vanligtvis också mycket större betydelse än i Sverige, även bland majoritetsbefolkningen (jfr Blomster, 2009). Man har inom projektet diskuterat möjligheten att starta någon form av musiklinje för att via musiken stimulera ungdomarna till skola och utbildning. Musikaktiviteter med karaoke, orgel och gitarr och även en kurs i gitarrspel har ingått i projektverksamheten. Men projektledaren menar att här i Sverige hittar de romska föräldrarna inte vägar till en musiklinje. Några ungdomar har dock gått vidare till Kulturskolan. Projektledaren önskar även att man skulle ha en musikstudio där barnen och ungdomarna både kan sjunga och spela in musik.

Också frågan om datakunskap betonas i projektet. De äldre har deltagit i en datakurs under flera terminer. Tillsammans med ungdomarna har man ett datacafé. Den äldre generationen har också sett datakunskapen som en möjlighet att få större inflytande i dagens samhälle. Genom budgetrådgivning har ungdomarna fått lära sig hur de kan betala räkningar via internet. De lär sig också att man kan göra upp avtal om man har kommit efter med betalningar av sina räkningar. Ungdomarna får även hjälp med telefonsamtal, att fylla i formulär och deklARATIONER samt med körkortsförfrågor och liknande. Det gäller även hjälp med skuldsanering och överenskommelser med borgenärer, så att man kan få fryst ränta. När det gäller Centrala studiestödsnämnden (CSN) menar projektledaren att CSN är allra svårast att ha att göra med.

När projektledaren och samordnaren sammanfattar tankar och idéer som lever vidare från projekten, är några av punkterna följande:

- Att kunna och våga åka kommunalt
- Att kunna betala sina räkningar via internet
- Att i mötet med majoritetssamhället inte utgå från att avsikten är negativ
- Att få insikt om vad det är som är romska traditioner och vad som är subkultur
- Att man inte bara kan få saker, allting kostar, och man måste själv bjuda till t.ex. när det gäller att skaffa sig information
- Att få föräldrar att ställa upp
- Att få ner arvoden till rimliga proportioner
- Att ungdomarna blir medvetna om arbete och utbildning.

Projektet har också enligt de intervjuade unga flickorna varit viktiga för att också "få tänka på annat" än på skolan. De betonar hur de genom att få träffas inom ramen för projektet får stöd för skolan och att sammankomsterna är viktiga för att "orka i skolan". De

vill gärna lära sig romani och en språkkurs är på gång. ”Man får mer energi i Alvik”, säger en av flickorna. Annars betyder det mycket att bara få träffas och prata med andra och umgås. De har också haft sykurer inom ramen för projektet.

Ytterligare en av kvinnorna beskriver hur viktigt det är att komma bort ifrån vardagen och uppleva gemenskapen. När det är något problem samlas man och pratar igenom frågan, så att ungdomarna vet vad det handlar om. Ungdomarna kanske har någon viss person som de särskilt pratar med. Det är också så att när det gäller en del känsliga frågor kan ungdomarna inte alltid enligt romska traditioner prata med äldre romer om dessa. Även här har projektet haft betydelse, eftersom ungdomarna inom gemenskapen i projektet fått kontakt med någon som de kunnat vända sig till med sina frågor eller problem.

”Det är inget bara för stunden”, säger en av kvinnorna och menar med detta att erfarenheterna från projekten är något som man hela tiden har med sig i fortsättningen också. En mamma berättar exempelvis hur blyg hennes dotter tidigare varit och hur hon har öppnat sig och blivit allt modigare och mer social tack vare kontakterna hon fått i projekten. Hon betonar vidare att dottern numera vågar ta initiativ och hur allt detta är värdefullt i framtiden när hon exempelvis ska söka jobb. Denna mamma framhåller just detta som ett bestående resultat av att dottern deltagit i projektaktiviteterna.

När det gäller skolfrågor beskriver de som är unga mammor att det numera är så att föräldrarna i allmänhet uppmuntrar barnen att fortsätta i skolan och ger exempel på kaaleromska ungdomar som gått ut gymnasiet. Många fler går numera ut gymnasiet, menar de, och betonar också att det är viktigt med arbete för ungdomarna. Dessa unga kvinnor berättar vidare att romska ungdomarna ofta inte känner sig hemma på vanliga fritidsgårdar. De menar att romska barn och ungdomar genom en liknande uppväxt och gemensamma utgångspunkter i tillvaron behöver en egen mötesplats. En av flickorna har också genom projekten blivit särskilt intresserad av föreningslivet. Hon vill engagera sig också i framtiden och siktar på att utbilda sig till jurist.

Eftersom det senaste projektet nu kommer tar slut har föreningen ansökningar om nya projekt inne hos stadsdelsförvaltningen och kulturförvaltningen i staden. Man vill ha ett komplement till informationscentret med en halv tjänst och ytterligare en halv tjänst för ordinarie verksamhet. Man avser att bli etablerade men i mindre form. Finanskrisen har gjort att det har blivit en trängd situation för olika stiftelser, menar projektledaren, så det kan bli svårare att få bidrag för

att finansiera verksamheten.

Man vill också starta en filial i Södertälje, där det finns många finska romer som tycker att det är långt att åka till Alvik i Stockholm. Föräldrarna vill inte att ungdomarna ska åka kommunalt sent på kvällen. Man arbetar också hela tiden med förebyggande verksamhet mot missbruk och kriminalitet och gör bland annat hembesök. Under 2010 vill man också arbeta för att öka den politiska medvetenheten bland romer, eftersom romer är en grupp som i allmänhet röstar i väldigt liten utsträckning.

Kommentar

Intressant är här i de båda projekten hur verksamheten i hög grad förenar traditionella romska mönster för lärande, där barn lär sig tillsammans med de äldre genom observation, imitation och lyssnande (jfr Obondo, 1999). Denna socialisation eller uppfostringsform beskrivs som fri (Markkanen, 2003 i Stenström, 2009: 68), dvs. genom att se hur andra gör internaliseras vanligtvis det beteende som är socialt accepterat och de normer och värderingar som är giltiga i en grupp eller ett socialt sammanhang vid en viss tidpunkt i historien. I verksamheterna i kaalegruppens projekt finns de olika generationerna närvarande, och de äldre finns där för vägledning av de yngre. Situationer där de romska barnen och ungdomarna ställs inför val mellan hemmet eller skolan, eller utsätts för valet mellan lojalitet med familjen eller det omgivande samhället, kan vara förödande för dem (jfr Gustafsson, 1971; Liégois, 2007; Stenström, 2009). De två projektens intentioner att här vara en bro mellan hemmet och familjen och det omgivande majoritetssamhället har också varit en styrka, som bidragit till att överbrygga växande generationsklyftor.

I intervjuerna framkommer just hur man också försöker revitalisera det traditionella romska beteendet ”att vara civiliserad” och stärka ungdomarnas identitet. Just detta kan jämföras med det som Markkanen (2003 i Stenström, 2009) framhåller, nämligen att ”en riktig rom” är bildad, dvs. beter sig enligt romska normer och värderingar. Det finns bland de yngre, menar de intervjuade, missuppfattningar om vad som tillhör romsk kultur och en okunskap om hur man ska bete sig. Man vill stävja ett negativt beteende hos ungdomarna, som bygger på att de många gånger förutsätter att omgivningen alltid är fördomsfullt eller rasistiskt inställd till dem, och därför intar en avvaktande attityd i mötet med majoritetsbefolkningen. En sådan attityd kan i sin tur bli en slags självuppfyllande profetia, något som man i arbetet med ungdomarna vill bryta.

Synnerligen påfallande är den stora okunskap

om allmänna samhällsfrågor bland många av kaaleungdomarna som den beskrivits i projekttexterna, kanske i högre grad än bland övriga romska grupper. Påfallande är också att det krävs så stor kraft av den enskilde individen för att klara av vardagen, genom att finska romer ofta möter diskriminering och rasism, så fort de kommer utanför ytterdörren till sin bostad. Den traditionella kaaleromska klädseln gör just den här gruppen särskilt synlig i samhället. Dessa exkluderande och marginaliserande processer (jfr Young 2000) gör situationen ytterst allvarlig. Hur man under dessa förutsättningar som ung rom ska kunna utöva sina demokratiska rättigheter är här en angelägen fråga som behöver tas på största allvar.

Exempel 2

I Malmö finns nio projekt initierade av en och samma projektledare, som när det första projektet startade för tio år sedan bara var i 20-årsåldern. Genom dessa olika projekt finns en utveckling och progression som kan vara intressant att beskriva och följa. Projekten är länkade till varandra på så sätt att ett projekt ofta i sin tur har genererat en fortsättning genom ett nytt projekt. Det första av de nio projekten, *Musikverksamhet* (projekt 9), startade 1999 och byggde främst på sång-, dans- och musikundervisning för såväl romska som icke-romska barn. Barnen fick bland annat uppträda på Malmöfestivalen 1999 och på skolavslutningen. Detta ettåriga projekt blev även en mötesplats, där man arbetade med läxhjälp till barnen, utomhusaktiviteter och information om minoriteten till det omgivande samhället. Nästa projekt *Alkohol från danska till Romanés* (projekt 10) handlade om drogprevention genom en översättning av en dansk kortlek med frågor och situationer till barn, ungdomar och föräldrar om droger, alkohol och missbruk. Denna översattes till de tre olika romska dialekterna kelderash, lovara och sinti. Kortleken är fortfarande i användning. Projektet *Lika barn leka bäst?* (projekt 14) var ytterligare ett ettårigt projekt som byggde på att skapa kontakter mellan romska och svenska barn genom olika aktiviteter som museibesök, bio och utflykter samt kontakt med romsk sång, dans och musik. Dessa tre första projekt söktes av Internationell Musikförening.

År 1999 bildades Romska ungdomsförbundet (RUF) och det första projekt som söktes av organisationen var ett tvåårigt projekt, *Roma National Drug Prevention Program* (projekt 20), som hade till syfte att utbilda tio romska ungdomar till droginformatörer, men avsikten var också att stärka dessa ungdomar på flera andra sätt. Uppgiften för dem var inte bara att informera romska ungdomar utan även icke-romska ungdomar om drogmissbruk och förebyggande åtgärder.

Kursdeltagarna kom från olika romska grupper och olika delar av Sverige. Perspektivet i detta projekt är vidgat från det lokala till det nationella och samverkan har även skett med andra organisationer.

Det efterföljande ettåriga projektet, *Dagis för alla* (projekt 21) lyfter frågan om att få romska barn att gå i förskolan, eftersom romska barn i förskoleåldern vanligtvis stannar hemma och tas om hand av mor- eller farföräldrar. Här ville man utforma en broschyr om förskolans betydelse för små barn riktad till unga romska föräldrar och deras anhöriga. Informationsmaterialet gjordes i samarbete med andra lokalföreningar inom Ungdomsförbundet, vilka också medverkade i översättningsarbetet till fem olika romska dialekter. Arbetet med översättningen genererade i sin tur värdefulla diskussioner kring språket romani chib och dess olika varieteter. Broschyrerna har sedan distribuerats via de romska föreningarna samt barn- och mödravårdscentraler såväl lokalt som nationellt. Distribution förekommer fortfarande.

Även det efterföljande ettåriga projektet *Roma Day Care Center* (projekt 22) fokuserade på förskolan. Här söktes medel för att för en studie som skulle undersöka förutsättningarna för att starta en förskoleverksamhet för romska barn i åldern 0–6 år i Malmö. Genomförandet av förstudien gjordes i samarbete med forskarna Göran Lindberg och Marianne Liedholm vid Lunds universitet. I studien framkommer att fler romska föräldrar skulle våga skriva in sina barn i förskolan om det fanns möjlighet att välja en förskola med romsk inriktning. Man menar också att en romsk förskola skulle stärka barnens romska identitet och underlätta deras kommande skolgång (Liedholm & Lindberg, 2009). Under tiden som själva studien pågick fick RUF även kontakt med flera förskolor och romska föräldrar i olika åldrar. Dessutom fick man kontakt med romska kvinnor som visade intresse för att arbeta på en romsk förskola. Man förbättrade också sin förbindelse med kommunen i frågan (projekthandlingar).

Som tidigare nämnts är kunskaperna om den romska minoriteten mycket begränsade i det omgivande samhället. Projektet *Next generation, barn utan kultur* (projekt 23) är ett exempel på hur man tagit itu med detta. Detta treåriga projekt syftade till ge barn i åldern 4–12 år oavsett bakgrund möjlighet att delta i det romska kulturlivet och få kulturupplevelser av olika slag. Projektet riktade sig dels till barn i skolan och på fritiden, dels till föräldrar och föreningsliv. I aktiviteterna ingick olika kulturupplevelser som romska sagor, dans, musik, dockteater och matlagning. Projektet ville vidare bidra till ökad kännedom om den romska kulturen ute på skolorna. Det andra projektåret sammanföll också med att man öppnade

den romska förskolan Musikanten, resultatet av de två tidigare projekten *Dagis för alla* och *Roma Day Care Center*, i lokaler i anslutning till Romskt kulturcenter i Malmö, mötesplats för många av de nio projekt som här redovisas. Till kulturcentret bjöd man in skolklasser och bedrev de kulturaktiviteter som just projektet *Next generation, barn utan kultur* inriktat sig på. Under det tredje projektåret producerade man även en cd-skiva där romska förskolebarn sjunger svenska barnvisor och ett juniorband spelar andra kända musikstycken. Genom de olika förskoleprojekten har många kontakter dessutom etablerats med olika förskolor i närområdet.

De två senaste av de nio projekten är mer inriktade på romska ungdomar. *Roma in work* (projekt 24) har haft syftet att stärka arbetslösa romska ungdomars förutsättningar på den öppna arbetsmarknaden och riktar sig till ungdomar i åldern 20-30 år. Man har genom detta projekt velat arbeta med att bryta de fördomar och den nedsättande syn som arbetsgivare ofta har gentemot romska ungdomar. Projektet genomfördes i Malmö, eftersom det där fanns gynnsamma förutsättningar genom den lokal som Romskt kulturcenter erbjuder som mötesplats för romer. Dessutom fanns ett intresse bland romska ungdomar lokalt samt ett redan etablerat samarbete med arbetsförmedlingarna i staden. I projektet använde man sig också av rollspel för att träna ungdomarna i hur man söker jobb, genomför intervjuer eller fungerar i en arbetssituation. Även grundläggande datakunskap ingick för deltagarna i projektet. Tillsammans med en romsk mentor lade ungdomarna upp en handlingsplan och flera av dem fick också genom projektet arbete.

Med tanke på den romska minoritetens framtid är det treåriga projektet *Roma Community Leadership* (projekt 25) särskilt intressant. I projektets syfte beskrivs hur man vill

”ta tillvara de många aktiva romska ungdomar som i dagsläget är involverade i föreningslivet, har olika uppdrag åt såväl den egna gruppen som den enskilda föreningen. Romska Ungdomsförbundet vill skapa nya förutsättningar för romska ungdomar att ges möjlighet att öka sina kunskaper för att bättre kunna leda såväl föreningar, projekt, grupper, mm då de inom en snar framtid kommer att vara de nya ledarna för de olika romska grupperna i Sverige.” (projekthandlingar, projekt 25)

I projekttexterna framhålls också att Sverige ligger efter i jämförelse med flera andra europeiska länder, när det gäller att skapa romska intellektuella som kan spela en ledande roll för minoriteten. Projektet

som bestått av kursverksamhet har omfattat cirka 50 romska ungdomar från hela Sverige. Aktiviteterna har bland annat innehållit inspirationsdagar med inbjudna föreläsare från Europa och Sverige, studiebesök bland annat på *European Roma and Travellers Forum* (ERTF) i Strasbourg och i Belgien, Polen samt Norge. Under projektets gång har även nätverksbyggandet varit viktigt. Projektet avslutades med ungdomskonferensen *Ternenge Djesá* ”Drömmar och visioner”, i Norrköping den 16–17 mars 2009 (se Delegationen för romska frågor & Romska ungdomsförbundet, 2009). Konferensen, som samlade omkring hundra romska ungdomar från hela landet, anordnades av Delegationen för romska frågor i samarbete med Romska ungdomsförbundet i Malmö. Som tidigare nämnts deltog flera av ungdomarna som ingått i just projektet *Roma Community Leadership* mycket aktivt i konferensen. För många av ungdomarna var det förmodligen första gången man möttes i en så stor konferens. En av deltagarna som intervjuades i samband med konferensen menar att ledarskapet utvecklats genom projektet. Han anser också att romska ungdomar organiserar sig mer i dag och menar att han själv kan bidra med att hjälpa till och göra det tydligt för andra romska ungdomar att det går att ändra på allting. För hans egen del var detta att få chansen att vara med i projektet viktigast, att få bra kunskaper och sedan i sin tur hjälpa andra.

Just projektet *Roma Community Leadership* har på uppdrag av Romska ungdomsförbundet utvärderats av två externa utvärderare från Lunds universitet (Liedholm & Lindberg, 2009). Dessa konstaterar bland annat i sin utvärdering följande:

På ett djupare plan menar vi att kursen har träffat helt rätt i sin inriktning genom att den gjort att flera av deltagarna fått nya perspektiv på sig själva, sin romska identitet och det samhälle som vi lever i. Vi tror att det gått upp för flera att svårigheter att finna sig till rätta i det svenska samhället inte huvudsakligen beror på egna tillkortakommanden utan i hög grad är avhängigt historiska och samtida samhällsförhållanden. Samtidigt har de fått demonstrerat för sig att det finns vägar för att förändra villkoren för sig själva och den romska befolkningen ... (ibid.: 38).

Intervju med projektledaren

Med projektledaren i dessa nio projekt har två längre intervjuer gjorts. I dessa framkommer att flera delar av projekten på olika sätt permanentats och gett olika typer av fortsättningar eller *spin off*-effekter.

Projektet *Roma Community Leadership* avslutades som tidigare nämnts i och med konferensen i Norrköping. Efter konferensen har man fått tre nya föreningar till Romska ungdomsförbundet. Under det andra året inom *Roma Community Leadership* hade man inga samarbetspartners nationellt och tog därför kontakt med Danmark och Norge. Man ville också hjälpa till att organisera romer i Danmark, där romer inte är en erkänd nationell minoritet. Man träffades i Roskilde 2008 i en nordisk arbetsgrupp för gemensamma arrangemang. Nu har man fått nya pengar från Nordiska ministerrådet för ett projekt med syfte att organisera romer i Danmark och Norge. ”I Danmark är det stängda dörrar och en fientlig inställning”, säger projektledaren. I Norge finns det bara en mindre grupp romer.⁵

Nu har Romska ungdomsförbundet också fått ett uppdrag från Ungdomsstyrelsen, där man genom två kommuners olika sätt arbeta ska belysa hur romerna behandlas av kommunerna. Samarbetet med Ungdomsstyrelsen handlar inte bara om ungdomsfrågor utan om mer generella frågor. Angående *Roma Community Leadership* beskriver projektledaren att många äldre ibland har svårt med att den yngre generationen kommer fram. Ungdomarna tar av naturliga skäl mer plats och tar för sig. ”Men många äldre är med oss. För att överbygga mellan generationerna och få de äldres stöd i början av projektet bjöd vi in äldre ledande romer som fick berätta vad som gör en till en bra ledare. Detta påverkade projektet på ett mycket positivt sätt”, säger projektledaren. Projektet ingår nu i ett ungdomspolitiskt råd, i Barnombudsmannens (BO) ungdomsråd och även i Folkhälsoinstitutets kartläggning av romers hälsa. Organisationer i Danmark och Norge ingår även. Tanken är att genom allt detta arbete skapa en grupp av unga ledare som i framtiden kommer att ta över efter de äldre.

I Romska ungdomsförbundet finns alltid äldre med i aktiviteterna delvis för att föräldrar ofta är rädda att för första gången släppa iväg sina ungdomar, särskilt flickorna. Efter de första tillfällena kommer föräldrarna inte längre med på samma sätt som tidigare, beskriver projektledaren, för då har de förstått hur verksamheten är ordnad och känner sig tryggare. Men det finns även vuxna mentorer som medverkar. Ett exempel på detta är Örebro, där det finns en väldigt aktiv mentor som har hand om 186 elever. En stor grupp av dem deltog också i ungdomskonferensen i Norrköping.

Projektet *Next generation, barn utan kultur* har nu blivit ett fast inslag i Romska kulturcentrums reguljära

verksamhet i Malmö. Projektet arbetade med dockteater och romska kläder, och man kunde inom ramen för projektet vara ”rom för en dag”. Som en fortsättning har man nu också en ansökan inne hos Nordiska ministerrådet för att utforma en vandringsutställning i Norden, där besökare på museer ska kunna få besöka husvagnar och klä sig i romska kläder och vara just ”rom för en dag”.

Förskolan *Musikanten* hade 10 barn första året, 15 barn andra året och 20 barn tredje året. Inledningsvis arbetade fyra romska barnskötare, där två numera har gått vidare till kommunal verksamhet, och två svenska pedagoger. För närvarande har förskolan enligt projektledaren 50 barn och hör till den kommunala verksamheten. Ett ännu större antal romska barn har gått till kommunal barnomsorg, utan att gå via förskolan *Musikanten*, eftersom romska föräldrar genom arbetet på *Musikanten* sett att det inte är ”farligt” att ha sina barn i förskolan. Just nu består barngruppen av hälften romer och hälften icke-romer för att barnen också ska ha kontakt med andra barn än just den egna gruppen. Man är en fristående förskola finansierad med kommunala bidrag, men inte ett föräldrakooperativ. Från den första januari 2009 är man också sin egen huvudman med föräldrar i styrelsen och ingår i ett nätverk med alla kommunala förskolor. När det gäller förskolan *Musikanten* har Uppsala kommun och Rinkeby stadsdelsförvaltning i Stockholm varit på studiebesök för att se vad de skulle kunna göra på respektive ort när det gäller romska förskolebarn.

I projektet *Roma in Work* gick större delen av de tre projektåren bra, menar projektledaren. Deltagarna fick hjälp med att förbättra sin cv, hur de skulle bete sig under en anställningsintervju och förbättra sin egen presentation. Man gav också garantier för dem som sökte jobb och använde sig av egna kontakter. På detta sätt fick man också in romska resurspersoner på skolor. Mot slutet av projekttiden började tyvärr rykten spridas om verksamheten, berättar projektledaren, vilket också kom i media. Detta påverkade självfallet kontakten med arbetsgivarna. Projektet har dock genererat *spin off*-effekter som att Uppsala kommun adopterat projektet som där heter *Romano Zor* med syfte att där arbeta för att romer kommer ut i arbetslivet.

Nu har man särskilt börjat arbeta med spelberoendefrågor och fenomenet *all in*, dvs. att man satsar allt som man äger och har i spelet. Här samarbetar Romska ungdomsförbundet med Ungdomsstyrelsen, Arvsfonden, statliga myndigheter, Folkhälsoinstitutet. Man har också tidigare erfarenheter av samarbete med organisationer som Sveriges invandrare mot narkotika (SIMON), Hasselarörelsen och NBV. Även ett radio- och religionsprojekt på gång.

⁵ I Norge är romer en nationell minoritet och de resande (*tatere*) en annan nationell minoritet, där de resande utgör den största minoriteten.

I samarbete med Malmö högskola bidrar Romska ungdomsförbundet och Romska kulturcenter i Malmö också med föreläsningar, utställningar och kontakt med studenter som ska skriva olika uppsatser om romer. ”Det finns en stark okunskap i samhället om romer. Nittio procent av befolkningen har aldrig träffat en rom. De behöver personlig kontakt med oss”, menar projektledaren.

Kommentar

Sammanfattningsvis kan sägas att den utveckling och progression som skett genom dessa nio projekt är imponerande. Här har utvecklingen gått från enklare produktioner på lokal nivå till projekt på såväl nationell som internationell nivå. I projekten finns mycket nytänkande och framsynthet samt en successiv framväxt av det organisationskapital, som är nödvändigt för att verka i dagens samhälle. Det senaste projektet *Roma Community Leadership* i denna studie är ett exempel på ett arbete med inriktning på framtiden och vad som kommer att ske inom minoriteten när dagens äldre är borta. Många av de nio projektens verksamheter har också permanentats eller lever kvar och utvecklas vidare på olika sätt. Även informationsarbetet till majoritetssamhället har också varit en betydande del av verksamheten.

Det är också i det här sammanhanget viktigt att framhålla den betydelse som Romska kulturcentrum i Malmö har haft för de aktuella nio projekten, och den viktiga roll som centret i dag spelar som en romsk mötesplats för såväl barn och ungdomar som vuxna, men även för kontakter med majoritetsbefolkningen.

SLUTDISKUSSION

När det gäller den romska minoriteten pekade redan Inga Gustafsson (1971; jfr Kenrick, 1998) på minoritetens smala institutionella bas. Det nazistiska folkmordet på romer uttraderade också många familjer och stora delar av den traditionella romska kultur- och kunskapsstrukturen i Europa. Bristen på olika typer av kapital, som utbildningskapital (Bourdieu, 1997) och organisationskapital (jfr Broady, 2000), har länge begränsat minoritetens möjlighet att göra sin röst hörd. Nu kan man se hur ett organisationskapital håller på att växa fram inom minoriteten, tack vare de många romska föreningar och organisationer som bildats sedan erkännandet som nationell minoritet 2000. Också projekten från Allmänna arvsfonden har bidragit till detta. Det har särskilt framkommit när några av projektledarna i de äldre och sedan länge avslutade projekten har sett tillbaka och reflekterat över den utveckling som faktiskt ägt rum under de tretton år som uppföljningsperioden omfattar.

För en minoritet med begränsad föreningsvana, som det här handlar om, där framför allt familjen i vid bemärkelse tidigare varit den naturliga organisationsformen (jfr Gustafsson, 1971; Kağıtçıbaşı, 1996), har vägen in i föreningslivet inte alltid varit enkel. Samtidigt har den utvidgade familjens socialisationsmönster för samvaro och lärande ofta varit utgångspunkt för verksamheterna och därmed även en tillgång. Genom de generationsöverskridande aktiviteterna skulle man till och med kunna säga att en indirekt utbildning av föräldrarna också skett, eftersom dessa fortfarande i många fall har begränsad skolgång och utbildning bakom sig. Även arbetet med kulturell och språklig revitalisering, som varit en så central del i verksamheten inom många av projekten, kan ses som en väg till ökad romsk självorganisering, till ökat inflytande i det omgivande samhället och till överlevnad också som minoritet (jfr Nieto, 1999). Samarbetet med andra organisationer som funnits i en del av projekten har sannolikt också varit ett stöd på vägen in i föreningslivets kultur. Många såväl romer som icke-romer har kommit i kontakt med aktiviteter som genomförts av projekten t.ex. genom de kulturevenemang som getts samt rådgivning och information om minoriteten.

Anmärkningsvärt är dock att så många av projekten gjort en så stor insats för att informera det omgivande samhället om minoritetens historia, kultur och nutida situation. Att från en marginaliserad position i samhället (jfr Young, 2000) och med ett underskott av de kapital som ger makt och inflytande (jfr Bourdieu,

1997) informera majoriteten om romernas situation har krävt tid och kraft. Å ena sidan kan det ha lett till att den tid och kraft som man hade kunnat ägna de romska barnen och ungdomarna, använts för att ge kunskap om minoriteten till ett ofta oförstående majoritetssamhälle. Å andra sidan har romska barn och ungdomar själva också varit delaktiga i informationsspridningen, vilket i sin tur kan ha bidragit till en språklig och kulturell revitalisering och en stärkt identitet som ung rom. Det finns redan, som nämnts tidigare, en kritik från såväl Europakommissionen mot rasism och intolerans (ECRI, 2005) som Diskrimineringsombudsmannen (DO, 2004, 2008) att kunskaper om den romska minoriteten saknas i det svenska samhället trots ratificeringarna av ramkonventionen och minoritetsspråksstadgan. Här finns det anledning att uppmana berörda myndigheter att vidta åtgärder för att förbättra kunskapen i majoritetssamhället om just denna minoritet.

I figur 1 nedan ges avslutningsvis en sammanfattning av uppföljningen av de 27 romska Arvsfondsprojekten och de mer övergripande faktorer som påverkat denna. I figuren ses den samhällsförändring som mer påtagligt spelat stor roll i romska sammanhang och för många av de här aktuella 27 romska projekten, nämligen erkännandet som nationell minoritet år 2000. Detta erkännande har inneburit en bekräftelse och ett synliggörande av en 500-årig minoritet i landet. Erkännandet har också inom minoriteten inneburit en revitalisering och ett stort engagemang för att förbättra minoritetens situation, särskilt barnens och ungdomarnas framtid. I majoritetssamhället finns dock inte alltid motsvarande intresse. Figuren illustrerar även ramar och förutsättningar för de aktuella projekten med den historiska bakgrund och det sammanhang som dessa måste ses mot. I figuren återfinns även en sammanfattning av de mål som på olika sätt formulerats och uttryckts i projekttexterna tillsammans med de olika metoder som använts. Sammanfattningen av resultatet i figuren visar i sin tur på konkreta resultat, där den romska förskolan är ett av flera exempel. Att en enskild individ numera på grund av ett Arvsfondsprojekt vågar åka kommunalt, har blivit modigare socialt eller rent fysiskt är vid liv har ett stort värde i sig, och är ett resultat som inte kan underskattas. Sammanfattningen visar också på ett resultat i relativ bemärkelse. Projekten ansvarar inte ensamma för stora processer som romska barns och ungdomars skolförång, integration och delaktighet i majoritetssamhället eller samhällets ökade

Samhällsförändringar

Erkännandet av romer som en nationell minoritet i Sverige år 2000.

Ramar och förutsättningar

- Få barn i förskolan, bristande skolframgång
- Låg formell utbildningsnivå bland romer, svårt att få arbete som rom
- Ökande generationsklyftor
- Risk för språkförlust i romani och bristande kunskaper om det romska kulturarvet och romernas historia bland yngre
- Romska ungdomar dör i missbruk
- Den romska Förintelsen, sekundär traumatisering
- Antiziganism, diskriminering, rasism
- Nya romska flyktinggrupper
- Begränsad förenings vana
- Okunskap hos minoriteten om majoritetssamhället
- Okunskap i majoritetssamhället om minoriteten

27 Arvsfondsprojekt åren 1996–2009.

(11 projekt 1996–1999, 16 projekt 2000–2009)

Mål	Metod	Resultat
Stärka romsk identitet.	Läxläsning.	Kulturell och språklig revitalisering.
Skapa mötesplatser för romer och en meningsfull fritid.	Föräldrasamarbete	Ökade kunskaper om och kontakter med andra romska grupper.
Skapa romska kulturaktiviteter.	Musik, dans, teater, sagor, cd	Stärkt identitet.
Förbättra språkkunskaperna i romani chib.	Fritidsverksamhet	Romsk förskola.
Förebygga droger och brott.	Datakunskap	Fler vågar åka kommunalt.
Öka antalet romska barn i förskolan och skolframgången.	Generationsöverskridande arbete.	Ökade kunskaper om datorer och internet.
Förbättra kontakten mellan olika romska grupper.	Kontakter med andra romska grupper.	Ökat organisationskapital.
Öka kunskaper om majoritetssamhället hos minoriteten.	Uppsökande verksamhet.	Ökade kunskaper om och delaktighet i samhället.
Öka kunskaper om romer i majoritetssamhället.	Kortspel om droger och missbruk.	Ökad integrering.
Öka integrationen.	Information om samhällsfrågor till minoriteten.	Ökad fysisk överlevnad.
	Information om romer till majoriteten.	Ökad kunskap om romer i majoritetssamhället.

Figur 1. Sammanfattning av uppföljningen (jfr Karlsson, 1999).

kunskaper om minoritetens situation. De processerna är beroende av vad som sker på ett mer övergripande plan i det omgivande samhället. Att de romska Arvsfondsprojekten har bidragit till dessa processer finns det dock i denna uppföljning ingen tvekan om.

REFERENSER

- Acton, Thomas & Dalphinis, Morgan (2000), *Language, Blacks and Gypsies: Languages Without a Written Tradition and Their Role in Education*. London: Whiting & Birch Ltd.
- Belton, Brian A. (2005), *Questioning Gypsy Identity: Ethnic Narratives in Britain and America*. Oxford: AltaMira Press.
- Bijvoet, Ellen & Fraurud, Kari (2007), *Det romska språket och romsk språkvård i Sverige 2007*. Stockholm: Språkrådet vid Institutet för språk- och folkminnen.
- Blomster, Risto (2009), Från enstrofing till tango. De finländska romernas melodier – bakgrund och artister. I: Jere Jäppinen (red.). *Se upp, zigenare! Missuppfattningens historia: Romernas historia och kultur i Finland*. Helsingfors stadsmuseum.
- BO (Barnombudsmannen) (2005), "De vill att jag ska vara osynlig": romska barn och ungdomar berättar om sin vardag. Barnombudsmannen rapporterar BR2005:07.
- Bourdieu, Pierre (1997 [1984]), *Kultur och kritik*. Göteborg: Daidalos.
- Broady, Donald (2000), Kapitalbegreppet som utbildningssociologiskt verktyg. I Bjerg, Jens (red.), *Pedagogik*. Stockholm: Liber.
- Caldaras, Hans (1999), "På scenen var vi respekterade." *KRUT, Kritisk utbildningstidskrift* nr 92/93, s.16–27.
- Caldaras, Hans (2002), *I betraktarens ögon*. Stockholm: Prisma.
- Caldaras, Monica (2007 [1973]), *Jävla zigenarunge*. Stockholm: Podium.
- Carling, Gerd (2005), *Romani i svenskan: storstadsslang och standardspråk*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Catomeris, Christian (2004), *Det ohyggliga arvet: Sverige och främlingen genom tiderna*. Stockholm: Ordfront.
- Delegationen för romska frågor & Romska ungdomsförbundet (2009), *Ternenge Djesá. Drömmar och visioner*. Stockholm: É Romani Glinda.
- DO (Ombudsmannen mot etnisk diskriminering) (2004), *Diskriminering av romer i Sverige: rapport från DO:s projekt åren 2002 och 2003 om åtgärder för att förebygga och motverka etnisk diskriminering av romer*. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.
- DO (Ombudsmannen mot etnisk diskriminering) (2008), *Diskrimineringen av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet*. DO:s rapportserie 2008:2. Stockholm: Ombudsmannen mot etnisk diskriminering.
- É Romani Glinda (5/2002–5/2009).
- ECRI (Europakommissionen mot rasism och intolerans) (2005), *Tredje rapporten om Sverige*. Strasbourg: Council of Europe.
- Eriksen, Thomas Hylland (1993), *Etnicitet och nationalism*. Nora: Nya Doxa.
- Eriksen, Thomas Hylland (2000 [1995, 1999]), *Små platser – stora frågor: en introduktion till socialantropologi*. Nora: Nya Doxa.
- Fishman, Joshua (1991), *Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. Clevedon, England: Multilingual Matters.
- Granqvist, Kimmo (2009), Romani. I: Jere Jäppinen (red.). *Se upp, zigenare! Missuppfattningens historia: Romernas historia och kultur i Finland*. Helsingfors stadsmuseum.
- Grönfors, Martti (1981) *Suomen mustalaiskansaa*. Porvoo Hki Juva : WSOY.
- Gustafsson, Inga (1971 [1970]), *Studier i en minoritetsgrupps strävan att bevara sin kulturella autonomi*. Stockholms stads och pedagogiska institutionens försöksprojekt för Stockholms zigenarbefolknings rehabilitering, Imfo-gruppen 1971:9. Stockholm: Stockholms universitet.

- Hancock, Ian (1987), *The Pariah Syndrome*. Ann Arbor: Karoma Publisher Inc.
- Hancock, Ian (2002a), *We are the Romani people: Ame sam e Rromane džene*. Interface Collection. Centre de recherches tsiganes. Hatfield: University of Hertfordshire Press.
- Hyltenstam, Kenneth, Stroud, Christoffer & Svonni, Mikael (1999), Språkbyte, språkbevarande, revitalisering: Samiskans ställning i svenska Sápmi. I: K. Hyltenstam, (red.). *Sveriges sju inhemska språk: ett minoritetsspråksperspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Johansen, Jahn Otto (1990), *Zigenarnas holocaust*. Stockholm/Stephag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1996), *Family and Human Development Across Cultures: A View from the Other Side*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- Kalander, Berith (1996), *Min mor fånge Z-4517*. Gällivare kommuns folkbiblioteks skriftserie nr 2.
- Karlsson, Ove (1999), *Utvärdering – mer än metod: Tankar och synsätt i utvärderingsforskning*. ÅJOUR. En serie kunskapsöversikter från Svenska Kommunförbundet, Nr 3.
- Kenrick, Donald (1998), *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*. Lanham: The Scarecrow Press.
- KU (Konstitutionsutskottet) (2005), *Nationella minoriteter och minoritetsspråk*. Rapporter från riksdagen 2004/5:RFR3.
- Liedholm, Marianne & Lindberg, Göran (2009), *Projekt Roma Community Leadership. En utvärdering*. RUFSS (stencil).
- Liégeois, Jean-Pierre (2007), *Roma in Europe*. Strasbourg: Council of Europe Publishing.
- Lpfö 98, 1998 års läroplan för förskolan. [www.skolverket.se]
- Lpo 94, 1994 års läroplan för det obligatoriska skolväsendet, förskoleklassen och fritidshemmet. [www.skolverket.se]
- Lpf 94, 1994 års läroplan för de frivilliga skolformerna. [www.skolverket.se]
- Lundgren, Gunilla & Taikon, Sofia (2005), *Sofia Z-4515*. Stockholm: Bokförlaget Tranan och Podium.
- Mayall, David (2004), *Gypsie Identities 1500–2000: From Egipcians and Moon-men to the Ethnic Romany*. London: Routledge.
- Montesino Parra, Norma (2002), *Zigenarfrågan: intervention och romantik*. Lund Dissertations in Social Work 6, Socialhögskolan. Lund: Lunds universitet.
- NE (Nationalencyklopedin) (1989-1996), Höganäs: Bokförlaget Bra Böcker AB.
- Nieto, Sonia (1999), *The Light in Their Eyes: Creating Multicultural Learning Communities*. Stoke on Trent: Trentham Books.
- Obondo, Margaret (1999), Olika kulturer, olika språksocialisation: konsekvenser för utbildning och social integrering av invandrarbarn. I Axelsson, Monica (red.), *Tvåspråkiga barn och skolframgång: mångfalden som resurs*. Stockholm: Rinkeby språkforskningsinstitut.
- Palosuo, Laura (2008), *En inventering av forskningen om romer i Sverige*. Ett uppdrag för Delegationen för romska frågor. Uppsala: Uppsala universitet, Centrum för multietnisk forskning.
- Pulma, Panu (2006), *Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Historiallisia Tutkimuksia 230. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Pulma, Panu (2009), Finlands romer: En 500 år lång gammal kamp för överlevnad. I: Jere Jäppinen (red.). *Se upp, zigenare! Missuppfattningens historia: Romernas historia och kultur i Finland*. Helsingfors stadsmuseum.
- Rodell Olgaç, Christina (1998), "Vi är rädda att förlora våra barn." *Romska barn i Norden och Barnkonventionen*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Rodell Olgaç, Christina (2006), *Den romska minoriteten i majoritetssamhällets skola: från hot till möjlighet*. Studies in Educational Sciences 85. Stockholm: HLS Förlag.
- Romerna i Finland. Finitko romaseele* (2004), Social- och hälsoministeriets broschyrer 2004:2. Helsingfors:

Social- och hälsoministeriet.

Schiöler, Ingrid (2005), Vem bryr sig egentligen? I Forum för levande historia, *Ett fördrivet folk: antologi om förtryck och diskriminering av romer/zigenare/resande*.

Skolverket (2001), *Undervisning i och på de nationella minoritetsspråken: kartläggning av situationen 2001*. Dnr 2000:3438. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2005), *De nationella minoriteternas utbildningssituation*. Rapport 272. Stockholm: Skolverket.

Skolverket (2007), *Romer i skolan. En fördjupad studie*. Rapport 292. Stockholm: Skolverket.

SOU 1956:43. *Zigenarfrågan*. Betänkande avgivet av 1954 års zigenarutredning. Stockholm: Socialdepartementet.

SOU 1997:192. *Steg mot en minoritetspolitik: Europarådets konvention om historiska minoritetsspråk*. Betänkande av minoritetsspråkskommittén. Stockholm: Jordbruksdepartementet.

SOU 1997:193. *Steg mot en minoritetspolitik: Europarådets konvention för skydd av nationella minoriteter*. Betänkande av minoritetsspråkskommittén. Stockholm: Jordbruksdepartementet.

Stenström, Reetta (2008), *Att vara finsk rom i Sverige. En intervjustudie med tre finska romer*. Magisteruppsats i interkulturell pedagogik. Södertörns högskola.

Taikon, Katarina (1963), *Zigenerska*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Thurfjell, David (2009), Pentecostalism and the Roma. Cultural Compatibility and Ethnogenesis. I: Westerlund, David, *Global Pentecostalism with Other Religious Traditions*. London: I.B. Tauris.

Tyler, Chris (2005), *Traveller Education: accounts of good practice*. Stoke on Trent: Trentham Books.

Ungdomsstyrelsen (2009), *Unga romers situation – en intervjustudie*. Delegationen för romska frågor.

Westin, Charles & Tan Marti, Manuel (2008), *Hur blev*

det med anställningen? Uppföljningsintervjuer med romer som utbildat sig till lärarassistenter, barn- och ungdomsledare och barnskötare. Delegationen för romska frågor.

Vetenskapsrådet (2004), *Forskningsetiska principer i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. [www.vr.se]

Young, Iris Marion (2000), *Att kasta tjejkast: texter om feminism och rättvisa*. Stockholm: Atlas.

BILAGA 1

PROJEKT – ROMER

Projekt	Organisation	Ort	Redovisning	Projektnummer	Summa
1. Kulturprojekt för romska ungdomar	ABF	Stockholm	1 år - 1997	U1996/050	150 000
2. Dags att ta nya tag	Föreningen Roma	Arlöv	1 år - 1998	U1997/018	50 000
3. Kulturprojekt för roma-ungdomar	Föreningen Romano Kulturako knedipe RKK	Stockholm	2 år - 1999	U1997/022	300 000
4. Stjärna på zigeniska Tjerhaj	Kulturföreningen Tjerhaj	Skarpnäck	3 år - 2001	U1997/114	260 000
5. Stockholms zigenar föreningsungdomar	Stockholms zigenarförening	Enskededalen	3 år - 2003	U1998/016	360 000
6. Centrum för utbildning U1998/018 och socialträning av den zigeniska folkgruppen särskilt zigeniska folkgruppen särskilt kvinnor i Stor Stockholm	Föreningen Europas Zigeniska kvinnor	Enskededalen	3 år - 2001		185 000
7. Glöm allt gammalt groll – bygg nya broar	Resande folket	Linköping	2 år - blev ett år	U1998/071	85 000
8. Bygga broar	Föreningen Petroff	Enskededalen	3 år - blev två år	U1998/074	90 000
9. Musikverksamhet	Internationell Musikförening	Malmö	1 år - 1999	U1998/089	33 000
10. Alkohol från danska till Romanes	Internationell Musikförening	Malmö	1 år - 2000	U1999/022	37 000
11. Romska ungdomar i Helsingborg	Internationella klubben Vorta Drom	Helsingborg	2 år - 2002	U1999/094	230 000
12. Stöd för romer i samhället	Föreningen A.P.A.D.A. A NEVA	Spånga	2 år - 2002	U2000/038	100 000
13. Unga i framtida gemenskapsrelationer	Kulturföreningen Tjerhaj	Skarpnäck	2 år - 2003	U2000/131	240 000
14. Lika barn leka bäst	Internationella musik- föreningen	Malmö	1 år - 2001	U2000/136	30 000
15. Vidgade vyer	Romano Trajo	Malmö	3 år - 2004	U2000/140	447 000

Projekt	Organisation	Ort	Redovisning	Projektnummer	Summa
16. Ungdomsprojekt för social och fysisk utveckling för integration	Sveriges invandrare mot narkotika	Örebro	1 år - 2002	U2001/061	100 000
17. Unga romer på väg	Stadsmissionen	Stockholm	3 år - 2007	U2002/025	740 000
18. Rot-Stam-Blomma	Föreningen Det stora Knytkalaset	Sundbyberg	1 år - 2003	U2002/032	100 000
19. Romska ungdomar och familjer – framtidsvision och demokrati	Unga Örnar	Linköping	1 år - 2004	U2002/051	355 000
20. Roma National Drug Prevention Program	Romska ungdomsförbundet	Malmö	2 år - 2005	U2003/012	600 000
21. Dags för alla	Romska Ungdomsförbundet	Malmö	1 år - 2005	U2004/016	300 000
22. Roma Day Care Center	Romska Ungdomsförbundet	Malmö	1 år - 2007	2004/160	300 000
23. Next generation, barn utan kultur	Romska Ungdomsförbundet	Malmö	3 år - öppet	2005/080	1 485 000
24. Roma in work	Romska Ungdomsförbundet	Malmö	2 år - 2009	2005/123	2 295 000
25. Roma Community Leadership	Romska Ungdomsförbundet	Malmö	3 år - 2009	2006/085	3 265 000
26. Romskt information och rådgivningscentrum	Föreningen Nevo Drom	Hägersten	3 år - öppet	2006/124	2 452 000
27. Älskade sagor på romani-chib	Romskt Kulturcentrum	Enskede	1 år - öppet	2008/090	210 000
				Summa: 14 789 000 kr	